

BİR ÂLİMİN HAYAT HİKÂYESİ VE KLÂSİK OSMANLI EĞİTİM SİSTEMİ ÜZERİNE*

Fahri UNAN**

Klâsik dönem Osmanlı eğitim ve ilim hayâtının muhtelif yönlerini konu edinen ve bugüne kadar gerçekleştirilmiş bulunan çeşitli çalışmalarda¹, yürütülen eğitim faaliyetlerinde nasıl bir yol tâkip edildiği meselesi üzerinde yeterli ölçüde durulduğu söylenemez². Gerçi, gerek târihî kaynaklarımızda ve gerekse modern çalışmalarda, daha ziyâde umûmî nitelikte olmak üzere, uygulanan metoda veya metodlara dâir bilgilere rastlamak her zaman mümkündür. Kezâ, Osmanlı medreselerinden yetişen ilim adamlarının diploma-

* Sunulan bu yazıyı hazırlandıktan sonra okuyan ve faydalı uyarılarda bulunan Hocam Ahmet Yaşar Ocak'a teşekkür ederim.

** Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

1. Bu yayınlar cümlesinden olmak üzere bkz. Ârif Beğ, "Devlet-i Osmâniyyenin Te'essüs ve Takarruru Devrinde İlim ve Ulemâ", *Dâru'l-fünûn Edebiyat Fak. Mec.*, İstanbul 1332, s. 137-144; Muallim Emin Beğ, "Târihçe-i Tarîk-ı Tadrîs", *İlmiye Sâlnâmesi*, İstanbul 1334, s. 642-651; O. Nuri Ergin, *Türk Maarif Tarihi*, I-II (iki cilt bir arada), İstanbul 1977 (1939), s. 80 vd.; M.Ş. Yaltkaya, "Tanzimattan Evvel ve Sonra Medreseler", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 463-467; A. Süheyl Ünver, *Fatih, Külliyesi ve Zamanı İlim Hayatı*, İstanbul Üni. Yay., İstanbul 1946; İ.H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilâtı*, TTK, 3. baskı, İstanbul 1988; Şehabettin Tekindağ, "Medrese Dönemi", *Cumhuriyetin 50. Yılında İstanbul Üniversitesi 1973*, İstanbul 1975, s. 3-37; Cahid Baltacı, *XV-XVI. Asırlarda Osmanlı Medreseleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1976; Hüseyin Atay, "Fatih-Süleymâniye Medreseleri Ders Programları ve İçâzetnameler", *Vakıflar Dergisi*, XIII (1981), s. 171-236; aynı yazar, *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*, Dergâh Yayınları, İstanbul 1983; Mustafa Bilge, *İlk Osmanlı Medreseleri*, 1984; Ekmeleddin İhsanoğlu, "Ottoman Science in the Classical Period and Early Contacts with European Science and Technology", *Transfer of Modern Science & Technology to the Muslim World*, (ed. Ekmeleddin İhsanoğlu), İstanbul 1992, s. 1-48; aynı yazar, "Tanzimat Öncesi ve Tanzimat Dönemi Osmanlı Bilim ve Eğitim Anlayışı", *150. Yılında Tanzimat* (ayrı basım), TTK, Ankara 1992, s. 335-395.

2. Bizim *Kuruluşundan Günümüze Fâtiḥ Külliyesi* başlıklı doktora tezimizde (bkz. H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü; Ankara 1993, s. 303-321; çalışma basılmaktadır), Fâtiḥ Külliyesi'nin birimleri arasında medreselerin de bulunması hasebiyle, konu sâdece *Sahn medreseleri* nokta-i nazarından ele alınmış ve mevcut verilere dayanılarak, Fâtiḥ medreselerinin ders programları, okunan kitaplar ve bu çerçevede sürdürülen tadrîs faaliyetleri incelenmeğe çalışılmıştır.

ları durumundaki *icâzet-nâmeler*de de uygulanan eğitim sistemi hakkında ipuçları verecek değerli bilgiler bulunmaktadır³. Fakat, bütün bu bilgileri birinci ağızdan te'yîd etmek, başka bir ifâde ile, bizzât söz konusu sistemin ürünü olan Osmanlı âlimlerinin öğrenim çağlarında nasıl bir eğitime tâbi' tutulduklarını kendi ağızlarından öğrenmek, çoğu zaman mümkün olamamaktadır. Bunun da sebepleri vardır. Bilindiği gibi, Osmanlı âlimleri -şu veya bu şekilde dev-

3. H. Atay, yukarıda adı geçen eserinde (s. 101-130) *icâzet-nâmeler*le ilgili oldukça taferruâtlı bilgi vermektedir. Atay, "*Osmanlı İmparatorluğu'nda medreselerde verilmiş icâzetlerin başlı başına bir tarih, hal tercümeleri, okunan ders programları, ilmin ve okumanın değeri, ilmî ve sosyal ilişkiler, bibliyografya ve ilmin metoduna ve öğrenim tarzına ait bilgileri ihtiva ettikleri görülmektedir.*" dedikten sonra, sayfa altına (s. 102), "*Osmanlı medreselerinden Anadolu ve Trakya'daki medreseleri, yani Fatih'in getirdiği öğretim düzeninin tesirinde kalan medrese ve müderrisleri kastediyoruz. Halbuki Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı olan Irak ve Arabistan'da aynı dönemde verilen icâzetlerde aynı veya benzer bilgileri bulamıyoruz.*" notunu düşmektedir. Bizim şahsî değerlendirmelerimiz de, Osmanlı devletinin siyâsî sınırları içerisinde yer almasına rağmen, Arap dünyasında faaliyet gösteren medreselerin, Osmanlı medreselerinin XV. yüzyılın ortalarından sonra teşekkül eden tadrîs geleneğini benimsemediği ve öteden beri devam eden kendi geleneklerini sürdürdüğü istikâmetindedir. Bu durumun sebeplerini incelemek ayrı bir meseledir, fakat gözlenen söz konusu farklılığı, bizzât Osmanlı medreselerinde tadrîs faaliyetlerinde bulunan ulemânın hâl tercümelerini ihtivâ eden Türkçe kaynakların hemen tamamında kolayca müşâhade edebiliyoruz. Bununla birlikte, Atay'ın yukarıda iktibâs ettiğimiz birinci cümlesinde yer alan "*Osmanlı İmparatorluğu'nda medreselerde verilmiş icâzetlerin...*" ibâresinin tashîhe ihtiyacı vardır. Zirâ, aşağıda ayrıca temas edileceği üzere ve Atay'ın bizzat örneklerini deşifre ettiği *icâzet-nâmeler*den de anlaşıldığı gibi, ulâmaya verilen *icâzet*lerde, bunların hangi medreseler tarafından verildiği ekseriyetle zikredilmiyordu. Diğer bir deyişle, *medreseler* birer eğitim müessesesi olmalarına rağmen, bugünkü mânâda hiç bir zaman *hükmi şahsiyet* olarak görülmediler ve eğitim esâs olarak *hocanın şahsiyeti* etrafında odaklaştı. Dolayısıyla, verilen *icâzet-nâmeler* öğrenim görülen müesseselerin adına değil, bizzat dersi veren *hoca* ve *hocalar* adına verilmekte idi (Bu konuda İslâm dünyasının erken dönemlerinde de durum aynı idi; bkz. Aydın Sayılı, "Ortaçağ İslâm Dünyasında İlmî Çalışma Temposundaki Ağırlaşmanın Bazı Temel Sebepleri (Avrupa ile Mukâyesi)", *DTCF Felsefe Araştırmaları Dergisi*, I (1963), s. 38). Bu durum, ele geçen *icâzet-nâmeler*in hangi medreselerce verildiğini tesbit etmeği imkânsız hâle getirmektedir. Öte yandan, yine Atay'ın ileri sürdüğü bir fikre, *icâzet-nâmeler*e dayanarak medreselerde uygulanan standart bir ders programı tesbit edilebileceği düşüncesine katılmak da mümkün gözükmemektedir. Çünkü, çok sayıda Osmanlı âliminin hâl tercümesinin tedkiki ile bu hususta muayyen bir mâlûmat elde edilmiş ve bir takım vakfiyelerde bazı ders (=kitap) adları verilmiş ve bazı müderrisler, bazı medreselerde hangi dersleri (=kitapları) okuttuklarına dâir bilgiler vermiş olsalar bile, bu bilgilerden hareketle standart bir ders programı oluşturmak çok zordur; söz konusu bilgiler, olsa olsa medreselerde ne tür ilimlerin, hangi kitaplardan tahsîl olunduğu konusunda umûmî bir fikir edinmeğe yardımcı olabilirler. Zira müderrisler, esas olarak, tahsîl çağlarında kendileri hangi eserleri okumuşlarsa, tadrîs çağlarında da hemen hemen aynı eserleri ders olarak okutuyorlardı. Bu arada, elde edilen bu tür bilgiler arasında, bir âlimin bir medresede okuttuğu kitabı veya o kitabın aynı bölümlerini, bilâhare yükseldiği bir sonraki medresede de okuttuğunu gösteren bilgiler de bulunmaktadır. Bu durumu, Taşköprülü-zâde'nin, eserinde kendisi hakkında verdiği bilgilerden açıkça tesbit etmek mümkündür. Şunu da ilâve etmek gerekir ki, bizzat Atay'ın da belirttiği üzere (s. 102; dipnot 39), eski/klâsik dönemlere âit *icâzet-nâme* örnekleri son derece azdır ve eldekiler umûmiyetle "*son asır icâzetleridir*". Bunlara dayanarak, klâsik dönemin tamamı hakkında kesin neticelere varmak mümkün değildir.

let yönetiminde rol almış yâhut kamu hizmetinde bulunmuş şahsiyetlerin hemen hepsi gibi-, ne bir bütün olarak hayatlarını kaleme almışlar ve ne de işgâl ettikleri mevki'lerde şâhit oldukları hâdiselere veya içinde rol aldıkları vak'alara dâir hâtıralarını zabtetmişlerdir. Osmanlı ilim adamları, bu cihetten oldukça üşengeç veya pasiftirler⁴. Eğer, onlar hayat hikâyelerini veya hâtıralarını bizzât kendileri kaleme almış olsalardı, ortaya koydukları eserler, klâsik dönem Osmanlı eğitim sisteminin umûmî nitelikli eserlere yansımayan cihetlerini lâyıkıyla öğrenebilmemiz açısından ne kadar değerli kaynaklar olurlardı. Fakat, ne yazık ki, bugün bu tür kaynaklardan mahrûmuz⁵. Merâklı bir kaç âlimin kaleme aldığı biyografik ve bibliyografik nitelikli nâdir eserler ise⁶, çok değerli bilgiler vermelerine rağmen, umûmî nitelikli olmaları ve yazarlarının,

4. Osmanlı âlimlerinin kendileri ile ilgili bilgi vermekten kaçınmalarını, tevâzu'a ve ahlâkî endişelere hamletmek mümkün müdür? Onların, kendilerinden söz etmeği hodbînlik olarak mütâlaa edip etmediklerini, içinde yetiştikleri kültür atmosferini de dikkate alarak ayrıca incelemek, ilgi çekici neticeler verebilir.

5. Gerçi, Muallim Nâcî (bkz. *Medrese Hâtıraları*, İstanbul 1303), Muallim Cevdet [İnançalp] (bkz. *Mektep ve Medrese*, haz. E. Erüz, İstanbul 1978) gibi eli kalem tutan bazı yazarlarımızın medrese hâtıralarını bizzat kaleme aldıklarını biliyor isek de, bu örnekler ekseriyetle son dönemlere âit olup, kanaatimizce klâsik dönem Osmanlı eğitim hayatını temsil etmekten uzaktırlar (Bir müderrisin günlüğünden hareketle eğitim hayatı hakkında bilgi veren bir çalışma için bkz. Madeline C. Zilfi, "The Diary of a Müderris: A New Source for Ottoman Biography", *Journal of Turkish Studies*, vol. I, Cambridge 1977, ss. 157-173; ayrıca bkz. Sait Ramî, *Medrese Hayatı*, Ankara 1979, s. 195-220: "Muhammed Ayas İshakî")

6. Bu tür biyografik nitelikli eserlere en iyi örnekler olarak, Taşköprülü-zâde Ahmed İsamüddîn Efendi'nin kaleme almış olduğu *e's-Şakâ'iku'n--Nu'maniyye fî Ulemâ'id-Devleti'l-Osmâniyye* ([Arapça aslı, A. Subhi Furat tarafından, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınlarından olmak üzere 1985'te neşredilmiştir]. Eserin, Mecdî Mehmed Efendi tarafından yapılmış tercümesi için bkz. *Hadâ'iku's-Şakâ'ik* [bkz. *Şaka'ik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, 1; neşr. A. Özcan, İstanbul 1989]'si ile ona *zeyl* olarak yazılan Nev'î-zâde Atâyî'nin *Hadâ'iku'l-Hakaa'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik* [*Şaka'ik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, 2; neşr. A. Özcan, İstanbul 1989]'ı ve Şeyhî Mehmed Efendi'nin *Vekaayi'u'l-Fuzalâ* (c. I-III [bkz. *Şaka'ik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri*, 3-4; neşr. A. Özcan, İstanbul 1989])'sı gösterilebilir. Taşköprülü-zâde'nin eserine yazılmış biyografik nitelikli bir çok *zeyl* bulunmakta (bkz. A. Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, I, ikinci baskı, TTK, Ankara 1984, s. 353-364) ise de, bunların içerisinde en tanınmış ve müteber olanları Atâyî ile Şeyhî Mehmed Efendi'nin *zeyl*leridir. Ulemâ silkinden olmaları hesabıyla, Osmanlı şeyhülislâmlarının kısa hâl tercümelerini veren *Devhatü'l-Meşâyihleri* de unutmamak gerekir. Müstakîm-zâde Süleyman Sa'düddîn (ölm. 1202/1787) tarafından yazılan *Devhatü'l-Meşâyih* (eser, 1978'de Z. Kazıcı'nın önsözleriyle Çağrı yayınları tarafından tıpkı basım olarak da yayımlanmıştır), bu türün Osmanlılardaki ilk örneğidir (Müstakîm-zâde'nin eserine yazılan *zeyl*ler için bkz. A.S. Levend, *a.g.e.*, s. 370-373). Ayrıca bkz. Kâtib Çelebi, *Cihân-nümâ* (İstanbul 1145); aynı yazar, *Keşf el-Zünûn*, I-II, (İstanbul 1971) ve *Mîzânu'l-Hakk fî İhtiyârî'l-Ahakk* (sadeleştirip neşreden O.Ş. Gökyay, İstanbul 1980); Cemâlüddîn, *Âyine-i Zürefâ* (*Osmanlı Tarih ve Müverrihleri* [Dersaadet 1314]); Mehmet Süreyyâ, *Sicill-i Osmânî*, I-IV (İstanbul 1308-1311); Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, I-III (İstanbul 1333-1342). Osmanlı kroniklerinin bir çoğunda çok kısa da olsa, ulemâ ile ilgili bilgiler bulunmaktadır.

bir taraftan hayat hikâyelerini verdikleri kişileri çoğu zaman pek yakından tanımamaları, diğer taraftan söz konusu şahısların talebelik yıllarına âit bilgilere hemen hemen hiç ulaşamamaları sebebiyle, bugün bizim entellektüel merâkımızı celbeden Osmanlı eğitim sisteminin talebe cihetinden cereyân şeklini ortaya koymaktan uzaktırlar. Öte yandan, bu tür eserlerde yer alan bilgiler, çoğu zaman son derece basma kalıp bir üslûp içerisinde sunulmakta ve bir âlim hakkında kullanılan övücü tavsîf ibâreleri, yine çoğu zaman hemen her âlim için aynen tekrarlanmakta; bu yüzden, hayat hikâyesi verilen kişinin hakikî şahsiyetini öğrenmemize imkân tanımamaktadır⁷. Binâenaleyh, konuyla ilgili birinci ağızdan bize ulaşacak her bilgi -teferruâtlı olsun, muhtasar olsun-, Osmanlı eğitim sisteminin bilhassa arka-plânını daha iyi öğrenmemize yeni imkânlar sağlayabileceği için son derece ehemmiyetlidir.

Kütüphanelerimizde Osmanlı döneminden kalma henüz gün ışığına çıkmamış, değerlendirilmemiş ve dolayısıyla içlerinde nelelerin bulunduğu husûsunda yeterli bilgi edinilememiş, yazma veya basma çok sayıda eser bulunduğu mâlumdur. Söz konusu eserlerin peyderpey tedkîki neticesinde, elimize, üzerinde durduğumuz mesele ile ilgili farklı dönemlere âit değişik örneklerin geçmesi imkân dâhilinde olmakla birlikte, şu an için Osmanlı medreselerinden yetişen ulemânın hâl tercümeleriyle ilgili, bizzât kendileri tarafından verilen bilgiler son derece azdır. Bu cümleden olmak üzere, nisbeten teferruâtlı bilgiler ihtivâ eden ünlü *Şakâ'ık* müellifi Taşköprülüzâde Ahmed İsâmüddîn'in, eserinde kendisi hakkında verdiği mâlûmât⁸, öteden beri ilim âleminin mâlûmu idi. Bundan bir süre önce, bu tür başka bir örnekle karşılaşmamız bizi cidden pek sevindirdi⁹. Çünkü, söz konusu örnek, o kadar ilgisiz bir eserin sonunda yer almakta idi ki, ancak bir tesâdüf neticesi olarak elde edilebilirdi¹⁰. Osmanlı eğitim sisteminin bütün yönlerini geniş bir şekilde ortaya koymak ve bu hususta daha kesin kanaatlere ulaşmak için ko-

7. Sözü edilen biyografik nitelikli eserlerde hemen her Osmanlı âlimi için kullanılan tavsîf cümleleri hakkında bir fikir edinebilmek için, bkz. yukarıda adı geçen doktora çalışmamız, s. 299-300.

8. Bkz. *Şakâ'ık* (Mecdî trc.), s. 524-526.

9. Aslında burada sözünü ettiğimiz hayat hikâyesi, daha önce çok "özet" hâlinde Fahri Dalsar tarafından sadece sadeleştirilmek sûretiyle yayımlanmıştı [bkz. "Eski Kitaplar ve Yazarları (Eski Devirlerde Bir Öğretmen Nasıl Yetiştirdi?)", *Tarih ve Edebiyat Mecmûası*, sayı 12 (1 Aralık 1981), s. 67-68]. Ancak, yayını gerçekleştiren yazar, referans olarak *Pend-i Attâr*'ı gösterdiği ve başka hiç bir bilgi vermediği için, orijinal metne ulaşmak mümkün olmamıştı.

10. Bu örneği ve yer aldığı eseri bize haber veren *kitap kurdu* dostumuz ve meslektaşımız Ali Birinci'ye son derece müteşekkirimiz.

nyula ilgili araştırmaların sürdürülmesi ve elde edilen verilerin biraz daha zenginleştirilmesi icâb etmekte ise de, gerek bu son örneğin, gerek öteden beri bilinen Taşköprülü-zâde'nin bizzât kendisi hakkında verdiği bilgilerin, gerek ulemânın hâl tercümelerini ihtivâ eden biyografik nitelikli eserlerde yer alan mâlûmâtın ve gerekse medreselerin kapatılmasından hemen önceki döneme âit *icâzet-nâmelerin* tedkîki, Osmanlılarda eğitim sisteminin yüzyıllar boyu hemen hiç değişmeden devam ettiği yönündeki düşünceleri güçlendirmektedir. Hakîkaten, burada söz konusu edilen iki şahsiyet arasında yaklaşık iki yüz elli yıllık bir süre bulunmasına rağmen, verdikleri bilgiler arasında neredeyse tam bir uyum söz konusudur. Taşköprülü-zâde, 1495 (901)'te Bursa'da doğmuş ve 1561 (968)'de İstanbul'da vefât etmiş; diğer bir deyişle Osmanlı'nın *altın çağı* olarak nitelendirilen XVI. asırda yaşamış bir şahsiyettir. İkinci örneğimiz olan Seyyid Hâfız Mehmed Murâd b. Şeyh Abdülhâfım ise, 1788 (1203) yılında İstanbul'da doğmuş ve ölüm tarihini bilmememize rağmen, XIX. asrın ikinci yarısına kadar yaşamış bir şahsiyettir. Bizzât kendisinin bildirdiğine göre, "*selâtin-i âl-i 'Osmân'dan üç pâdişâh-ı zî-şânın*", yâni III. Selim'in IV. Mustafa'nın ve II. Mahmûd'un hükümdarlık dönemlerini idrâk eden Seyyid Hâfız Mehmet Murâd, hayat hikâyesini 1834 (1249)'te kaleme aldığı sırada 46 yaşında bulunuyordu. XIX. yüzyılın ünlü tarihçisi, hukukçusu ve devlet adamı Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım'ın verdiği bilgilerden, kendisinin Sultan Abdülmecid döneminde de uzun bir süre yaşamış olduğu anlaşılmaktadır¹¹. Hem Taş-

11. Fatma Âliye Hanım, babası hakkında yazdığı *Ahmed Cevdet Paşa ve Zamani* (sâde, Metin Hasırcı, İstanbul 1994, s. 41-42) adlı eserinde kendisinden sitâyiyle bahseder: "*Zannederim ki, Murad Molla Şeyhi'ni görmediğim halde bizim gibi dinleyerek öğrenmiş olanlar çok vardır. Lâkin bilmeyen ve duymayan varsa anlatmış olalım. Babam ve üstadım merhumdan, Murad Molla Tekkesi Şeyhi'ne dair çok fıkralar işitmişimdir ki bazıları- nı burada zikredeyim! Çarşamba Pazarı'ndaki Murad Molla Tekkesi bir Dârülfünûn (üniversite) demek olup, orada her nevi ilim ve maarif tahsil olunurdu. Oraya bütün rical ve kibâr (büyükler) giderdi. Her sene Ramazan ayında bir akşam Hz. Padişah, orada Murad Molla Şeyhi'nin misafiri olarak iftar ederdi. İstanbul'un ulemâ ve udebası (âlimler ve edipleri) oraya devam eyledikten başka taşradan, hatta uzak ülkelerden tahsil ve istifade için gelirlerdi. Murad Molla Tekkesi ve Şeyhi, işte böyle bütün cihana nâm ve şöhrat salmıştı. Şeyh Efendi servet sâhibi bir kimse olduğu gibi hayırperver bir kimseydi. Parasını hayır işlerine sarf ederdi. Tekkenin yanındaki Dâr-ül Mesnevî'yi kendisi inşa ettirmiştir.*"

"*Murad Molla Tekkesi Postnişini olan zâtn ismi Mehmed Murad'dı. Vekiller ve ileri gelen devlet adamları kendisine hürmet ederlerdi. Murad Efendi vaaz kürsüsüne de çıkardı ki, onun vaazlarında vükelânın (bakanların) ekseriyeti bulunurdu. Herkesin üzerinde rağbet ve nüfuzu olan Şeyh, gayet açık sözlüydü*"

Fatma Âliye Hanım'ın bildirdiğine göre (s. 46), Ahmed Cevdet Paşa, tahsil döneminde Seyyid Hâfız Mehmed Murad'dan Farsça dersleri almıştı: "*Murad Molla Şeyhi, yaptırmakta olduğu Mesnevîhane'nin inşaatının bitmesi üzerine, 1260 [1844] Muharrem ayının 9. günü binanın açılışını yaptığı gün Sultan Abdülmecid Han Hz.leri de hazır bulunmuş. Murad Molla Şeyhi o gün padişahın huzurunda eski öğrencilerine icâzet verdiği*"

köprülü-zâde'nin ve hem de kısaca *Murad Mollâ Şeyhi* diye de anılan Seyyid Hâfız Mehmed Murâd'ın, nasıl bir eğitim sürecinden geçerek yetiştiklerini anlatırken verdikleri bilgiler, yukarıda da işâret olduğu gibi, şaşılacak ölçüde birbirine benzemekte ve bu bakımdan, belirtildiği üzere, Osmanlı eğitim sistemindeki kesiksiz devamlılığı göstermektedir. Bu devamlılığı besleyen geçmişi ve meselenin arka-plânını vurgulamak açısından, aşağıda biraz daha geniş bilgi verilecekse de, konuyu burada kısaca hulâsa etmek gerekirse, şunları söyleyebiliriz:

Keyfiyeti bir tarafa bırakırsak, Osmanlı eğitim sistemi, ana hatlarıyla XVI. yüzyılda neydi ve nasıl işliyor idiyse, XIX. yüzyılda da hemen hemen aynı idi ve aynı şekilde işlemiştir; içinde bulunduğumuz asrın başına âit bilgilerimiz, bu yapının XX. asra girerken de fazla değişmediğini ortaya koymaktadır¹². Durum bu olunca, bu uzun dönem zarfında kaleme alınan çeşitli kaynaklarda sık sık şikâyetlere konu olan *medrese nizâmının bozulduğu* yönündeki düşüncelerle¹³ neyin kastedildiğini yeniden değerlendirme mecbûriyeti ortaya çıkmaktadır; biz, bu tür şikâyetleri, konunun özüne nüfûz etmeyen, sıkıntının sebeplerini derinlerde aramayan, diğer bir deyişle entellektüel tecessüs merâkının kaybolmasını dikkate almayan, bu sebeple umumî olarak eğitim-öğretim ve dolayısıyla *medrese* etrafında müşâhade olunan sıkıntıları çoğu zaman şekille ve yâhut inzibâtî durumla irtibatlandırılan insanların, bu sıkıntıları mânâlandırma çabaları olarak görmek istiyoruz. Ancak, konumuzun dışına çıkmamak için, bu mesele üzerinde burada durmayacağız¹⁴.

gibi, babam Ahmed Cevdet Efendi'ye de Mesnevî [-i] Şerîf'den icâzet vermiş. Kaside-i Bürre [Bür'e] ve Hizb-ül Bahr dahi okumasına izin vermiş". Sultan Ahmed Câmîi'nde Cum'a vâizliği de etmiş bulunan Murad Mollâ Şeyhi, ilmîne ve ahlâkına güvendiği Ahmed Cevdet Efendi'yi, daha 22 yaşında bir genç iken, zaman zaman kendi yerine vaaz vermek üzere gönderirmiş (F. Âliye Hanım, *a.g.e.*, s. 45-46).

12. Atay, "1457'de Fatih Sultan Mehmed tarafından temeli atılan Osmanlı medreseleri, 1914 yılına kadar aynı sistemle devam etti." derken, bizce de hakikati ifade etmektedir (bkz. ...*Yüksek Din Eğitimi*, s. 214). Kaldı ki, Osmanlılardan önceki medreselerin işleyiş şekilleri veya umûmî olarak eğitim sistemi de -eğitim hayatının merkezinde hocanın bulunması ve ders olarak belirli kitapların okunması bakımından- hemen hemen aynı idi (bkz. Sayılı, *a.g.m.*, s. 35-38).

13. Meselâ bkz. *Risâle-i Koçi Beğ*, Londra 1277, s. 9-12. Cevdet Paşa, *Târih-i Cevdet*, I, İstanbul 1309, s. 108-114; bu şikâyetlerle ilgili derli toplu bilgi için ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 67-74; Atay, *a.g.e.*, s. 130-173.

14. Ucu İslâm dünyasında teşekkül eden ilim anlayışına kadar uzanan bu mesele ile ilgili olarak bkz. Ahmet Davutoğlu, "İslâm Düşünce Geleneğinin Temelleri, Oluşum Süreci ve Yeniden Yorumlanması", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, I (Bilim ve Sanat Vakfı, İstanbul 1996), s. 1-44; Şakir Kocabaş, "İslâm ve Bilim", *Dîvân İlmi Araştırmalar*, I, s. 67-83; aynı yazar, "İslâmî Epistemoloji Üzerine", *aynı kaynak*, s. 159-164. Ayrıca Osmanlı dönemi ile ilgili olarak bkz. F. Unan, *Fâtih Külliyesi*, s. 290-303, 344-354.

Yukarıda sözünü ettiğimiz iki şahsiyetten Seyyid Hâfız Mehmed Murâd'ın eğitim ve öğretim hayâtı ile ilgili kendisinin verdiği mâlûmâtı aktarmadan önce¹⁵, klâsik dönem Osmanlı eğitim sisteminin talebe cihetinden cereyân yönüyle ilgili olarak şimdiye kadarki bildiklerimizi kısaca hatırlamakta fayda vardır. Böylece, bu âlimin kendisi ile ilgili verdiği bilgilerin, bugüne kadarki bilgilerimizi ne ölçüde te'yîd ve takviye ettiğini değerlendirmek çok daha kolaylaşacaktır.

Tarihî kaynaklarımız, ilk Osmanlı medresesinin 1330-31 (731)'de İznik'te faaliyete geçtiğini haber veriyorlar¹⁶. *İznik Orhanîyesi* adıyla da anılacak olan bu ilk Osmanlı medresesinin kuruluşuna kadar, Osmanlı Beyliği'nde eğitim-öğretim faaliyetlerinin nasıl yürütüldüğüne dâir elimizde bugün için hemen hiç bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak pek muhtemeldir ki, Anadolu'nun ve İslâm dünyasının medrese bulunmayan yerleşim yerlerinde olduğu gibi, Osmanlı Beyliği sınırları içinde de, bu hususta câmi ve mes-cidler mühim bir rol oynamışlar, hem ibâdet ve hem de -küçük ölçekli de olsa- eğitim ve öğretim mahalli olarak hizmet vermişlerdir. Gerek *kazâ* ve gerekse eğitim-öğretim faaliyetlerinin yürütülmesinde ihtiyaç duyulan yetişmiş elemanlar ise, yine muhtemelen ve pek tabîî olarak, Anadolu'nun Konya, Kayseri, Sivas, vs. gibi birer kültür merkezi durumundaki eski büyük Selçuklu şehirlerinde ve kuruldukları bölgelerin İslâmî geçmişleri daha eski ve köklü olan

15. Burada, doğrudan kendisi hakkında bilgi veren diğer şahsiyetimiz olan Taşköprülü-zâde'nin hâl tercümesi (bkz. *Şakâ'ık*, Mecdî trc., s. 524-526) üzerinde durmayacağız; çünkü onun verdiği bilgiler bu güne kadar zaten oldukça çok kullanılmıştır. Meselâ, Uzunçarşılı (*a.g.e.*, s. 40-43), Baltacı (*a.g.e.*, s. 36-42) ve Atay (*a.g.e.*, s. 93-96) bu bilgilerden hareketle çeşitli medreselerde okutulan dersleri tesbit etmeğe çalışmışlardır. Medreselerde okutulması öngörülen derslere (=kitaplara) dâir zaman zaman çıkarılmış tâlimatlar veya kanun-nâmeler bulunmakta ve hattâ medreselere dâir bazı vakfiyelerde bir takım kitap isimleri zikredilmekte ise de (meselâ bkz. Yaltkaya, *a.g.m.*, s. 464-465; Ünver, *Fâtiḥ Külliyesi*, s. 99; K. Edip Kürkçüoğlu, *Süleymâniye Vakfiyesi*, Ankara 1962, s. 32; orijinal metin, s. 80-81; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 13; Baltacı, *a.g.e.*, s.3 6; Atay, *a.g.e.*, s. 79-82), bunlardan hareketle, bütün medreseleri bağlayıcı bir ders programı çıkarmanın mümkün olmadığını düşünüyoruz. Dolayısıyla, Taşköprülü-zâde'nin "şu medresede şu dersleri (=kitapları) okutan" şeklindeki ifâdelerinden, bizce, o medreselerde her müderrisin aynı kitapları okuttuğu neticesi çıkarılamaz.

Öte yandan, *Şakâ'ık*'in Mecdî tarafından yapılan tercümesinde, müellif Taşköprülü-zâde'nin hayat hikâyesi, üçüncü şahıs olarak nakledilmektedir. Halbuki, eserin orijinalinde [=Arapçasında] yazar, kendi hakkında verdiği bilgileri birinci tekil şahıs olarak anlatmaktadır (bkz. *Eş-Şekâ'ıku n-Nu'mâniye fi'Ulemâ'i d-Devleti l-'Osmâniye*, neşr. A. Subhi Furat, İstanbul 1985, s. 552-560).

16. Taşköprülü-zâde (Mecdî trc.), *a.g.e.*, s. 27. Taşköprülü-zâde, bu medresenin ilk müderrisi olan Dâvûd-ı Kayserî'den söz ederken şunları söyler: "...*merhûm ve mağfirun leh Sultân Orhan Hân Gâzî hazretleri İznik nâm kasabada bedâyi'-i revâyi'-i sanî'a-i 'acibe ile muhât u mahfûf bir medrese-i 'ulyâ peydâ idüp Şeyh hazretlerine ta'yîn eyledi*". Ayrıca bkz. Uzunçarşılı, *İlmiye Teşkilâtı*, s. 1; kezâ Baltacı, *a.g.e.*, s. 15.

Anadolu'nun öteki Beyliklerinin başkentlerinde yetişen, fakat buralarda siyâsî ve sosyal istikrârın bozulmasıyla huzûru kaçtığı için sığınabileceği emniyetli yerler arayan, bu sebeple Osmanlı topraklarını bir *melce*' ve *me'men* olarak gören insanlar tarafından karşılanıyordu. Yukarıda zikrolunan ilk Osmanlı medresesine *ilk müderris* tâyin edilen Dâvûd Kayserî (ölm. 751/1351), işte Osmanlı toprakları dışında yetişmiş bu ilim adamlarından birisi idi¹⁷.

Beyliğin, sınırlarını genişleterek hızla büyümeğe ve bir *devlet* hâline gelmeğe başlaması neticesinde bu dış kaynakların yetersiz kalması, devleti idâre edenleri, ilki İznik'te olmak üzere bizzât kendi ülkelerinde medreseler te'sîsine zorladı. Bu sebeptir ki, daha sonra Bursa ve Edirne gibi aynı zamanda yeni devlete *pâyitaht* olan büyük şehirlerde, bizzât sultanlar tarafından peşpeşe medreseler kurulmağa başlandı¹⁸. İstanbul'un fethinin ardında bu yeni başkentte kurulan medreseler ise, Bursa ve Edirne'de daha önce kurulmuş bulunan medreselerin ileri seviyede devâmından başka bir şey olmayacaklardı. Ancak, kurulan bu medreseler kendilerine has bir eğitim ve öğretim sistemi oluşturmak yerine, daha önceden İslâm coğrafyasında kurulmuş ve yüzyıllarca faaliyette bulunmuş medreselerin ilmî zihniyetini ve tadrîs geleneğini tevârüs etmişlerdi¹⁹.

Bu yazının plânlanan çerçevesini aştığı için, tevârüs olunan ilmî zihniyetin teşekkül dönemini ve niteliğini burada ele almayaçağımız²⁰. İkinci husûsa, yâni tevârüs olunan tadrîs geleneğine gelince, öncelikle şu sorunun cevabını aramak mecbûriyetindeyiz: Bu

17. Bu ünlü âlim için bkz. Taşköprülü-zâde (Mecdî trc.), *a.g.e.*, s. 27; B. Mehmet Tâhir, *a.g.e.*, I, s. 98; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 1. Osman Beğ'in kayın pederi ulemâdan ve züfiyyeden meşhûr Şeyh Edebalı (ölm. 726/1326), "*bilâd-ı Karaman'dan*" (Mecdî, *a.g.e.*, s. 20), ilk Osmanlı kadısı olarak bilinen Tursun Fakih kezâ "*bilâd-ı Karaman'dan*" (Mecdî, *a.g.e.*, s. 21), Mevlânâ Hattâb b. Ebî Kasım Karahisari (ölm. 717/1317) Karahisar'dan (*aynı eser, aynı yer*); İznik medresesinin Dâvûd-ı Kayserî'den sonraki ikinci müderrisi Tâcüddîn-i Kürdî (Mecdî, *a.g.e.*, s. 27-29) ve benzerleri, Osmanlı topraklarına dışarıdan gelmişlerdi.

18. Bu medreselerle ilgili derli toplu bilgi almak için bkz. Baltacı, *a.g.e.*, s. 15-16; Bilge, *a.g.e.*, s. 5-8; Uzunçarşılı, *a.g.e.*, s. 1-2.

19. A. Yaşar Ocak, "İbn Kemal'in Yaşadığı XV. ve XVI. Asırlar Türkiyesi'nde İlim ve Fikir Hayatı", *Şeyhülislâm İbn Kemal Sempozyumu* (26-29 Haziran 1985, Tokat), *Tebliğler ve Tartışmalar* (TDV yayını), Ankara 1986, s. 32-34.

20. Bu konuda bir fikir edinebilmek için şu çalışmalara bakılabilir: Hulûsi Lekesiz, *Osmanlı İlmî Zihniyetinde Değişme (Teşekkül-Gelişme-Çözülme: XV.-XVII. Yüzyıllar)* (H.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış Yüksek Lisan tezi), Ankara 1989; *aynı yazar*, "Osmanlı İlmî Zihniyeti: Teşekkülü, Gelişmesi ve Çözülmesi Üzerine Bir Tahlil Denemesi", *Türk Yurdu*, XI/49 (Eylül 1991), s. 21-31. Osmanlı ilmî zihniyetinin niteliği ile ilgili olarak ayrıca bkz. Halil İnalcık, *The Ottoman Empire, The Classical Age, 1300-1600*, London 1973, s. 173-185. Ayrıca bkz. yukarıda dipnot 14. Sözü edilen ilmî geleneğin teşekkül döneminin ve niteliğinin farklı bir açıdan ele alındığı başka bir örnek için

gelenek ne idi? Bizim bu soru ile kastettiğimiz şey, geleceğini *ilmiye tarîkı*nda gören bir mübtedînin, tahsîl hayâtına başlayışından itibâren meslek hayâtında adım adım nasıl ilerlediği ve bu ilerleyiş sırasında öğrenilen ilimleri nasıl iktisâb ettiği meselesidir. Burada şunu hemen belirtmeliyiz ki, yukarıdaki soru son derece kısa olmasına rağmen, konuya yeterince âşinâ olanların teslim edecekleri üzere, verilecek cevabı kolayca bulmak pek o kadar mümkün değildir. Zirâ, bunun için yüzyıllarca geriye, İslâm'ın ilk dönemlerine kadar gitmek lâzımdır; çünkü, söz konusu sorunun sağlıklı cevâbını ancak bu yolla elde edebiliriz; bu ise, pek tabîî olarak, uzun soluklu çalışmalar gerektirmektedir. Dolayısıyla, biz burada meseleyi ana hatlarıyla ele almak zorundayız.

İslâm dünyasında ilim ve eğitim-öğretim meselelerini muhtelif açılardan ele alıp inceleyen çeşitli kaynakların²¹ umûmî tedkîkından ortaya çıkan neticeyi kısaca şu şekilde vermek mümkündür:

İslâm dünyasında eğitim sisteminin başlangıcı, pek tabîî olarak, Hz. Peygamber zamanına kadar çıkarılabilir²². Ancak, bu sırada düzenli bir eğitimin ve eğitim sisteminin varlığından söz etmek, elbette ki, mümkün değildir. Eğitim faaliyetleri, evvel-emirde yeni neşrolunan dinin prensiplerinin öğretilmesi gerektiği için, tabiatıyla, Müslümanları câmîe yöneltmişti. Dar cemaat yapısı içerisinde Hz. Peygamber ve çevresi, tabîî birer *muallim* durumunda idiler; bu ilk *muallimler*, bu cemaatin ekseriyetle yeni dinle ilgili öğrenmek istediklerini sözlü olarak öğretiyorlardı. İlk dönemlerde talebenin öğrendiği konular, daha ziyâde Kur'ân'ı ezberlemek²³, *hadîs* toplamak ve bunlara dayanarak hüküm çıkarmağa çalışmaktan ibâretti. İnsanların zihinlerini ve düşünce dünyalarını meşgûl edecek olan

bkz. Şemsüddin Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitâtı Sebabi Selçuk İstilâsı mıdır?", *Belleten*, II (1938), s. 73-88.

21. Bu hususta yeterli bilgi edinebilme için bkz. I. Goldziher, "Muslim Education", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, V (neşr. Hastinge). New York 1955, s. 198-207; H.A.R. Gibb, *Islamic Society and the West*, vol. I, London 1965, s. 81-113; 139-164; G. Makdisî, "Medrese and University in the Middle Ages", *Studia Islamica*, vol. 32, 1970, s. 255-264; Johns Petersen, "Mescid", *IA*, VIII (1979), s. 1-71; Fazlur Rahman, *İslâm* (çev. M. Dağ-M. Aydın), İstanbul 1989, s. 84 vd.; aynı yazar, *İslâm ve Çağdaşlık* (çev. A. Açıkgenç-M.H. Kırbaçoğlu), Ankara 1990, s. 110 vd.; Atay, *a.g.e.*, s. 24-33; M. Faruk Bayraktar, *İslâm Eğitiminde Öğretmen/Öğrenci Münasebetleri*, 2. baskı, İstanbul 1987; S. Hüseyin Nasr, *İslâm ve İlim* (çev. İ. Kutluer), İstanbul 1989; aynı yazar *Modern Dünyada Geleneksel İslâm* (çev. S. Şafak Barkçın-H. Arslan), İstanbul 1989; Hişam Naşabi, [İslâm Dünyasında] "Eğitim Kuruluşları", *İslâm Şehri*, İstanbul 1992, s. 89-120.

22. Baltacı, *a.g.e.*, s. 3; Atay, *a.g.e.*, s. 24; Naşabi, *a.g.m.*, s. 90.

23. Ulemânın pek çoğunun tahsîl devrelerinde rastlandığı üzere, bu husus, yâni öncelikle Kur'ân'ın ezberlenmesi geleneği Osmanlı dönemi de dâhil, İslâm dünyasının eğitim anlayışında değişmez bir düstür hâline gelecektir. Aşağıda hayat hikâyesini sunacağımız Seyyid Hâfız Mehmed Murâd da aynı geleneğe tâbi olarak, öncelikle ve küçük yaşta Kur'ân'ı ezberlemiştir.

yoğun fikrî ve felsefî faaliyetleri bu küçük cemiyet henüz üretecek seviyeye gelmemişti²⁴. Bu ilk hareket noktası, ileride teşekkül edecek olan İslâmî ilimlerin öğretiliceği merkezlerin de yine câmi çevresinde, ya aynı çatı altında, ya ona bitişik olarak veya bir kompleks içerisinde yer alarak kurulmalarına yol açacak²⁵ ve böylece, Petersen'in vurguladığı gibi²⁶, İslâmiyetin te'sîri altında doğan ilimler de bünyeleri itibâriyle ekseriyetle dinî bir nitelik taşıyacak ve câmie bağlı olacaklardı. Binâenaleyh, İslâm âleminde eğitim ve öğretim mahalleri başlangıçtan itibaren ekseriyetle câmiler olmuştu. Öyle anlaşılıyor ki, câmiler, henüz *küttâb* ve *medrese* gibi müstakil eğitim müesseselerinin ortaya çıkmadığı bir dönemde, kullanılmaya en elverişli ve hazır yerler olarak görülmüştü. Bu arada, yine ilk dönemlerden başlamak üzere, öğrenilen konular, hemen bütünüyle dinî nitelikli idi; dolayısıyla eğitim mahalli olarak, mukaddes mekânlar durumundaeki câmilerin seçilip kullanılması yadırganmamış olmalıdır²⁷. Fakat, câmilerin ihtiyâcı karşılamadığı veya her zaman müsâit olmadığı durumlarda, yâhut ders verenlerin başka yerleri tercih etmeleri hâlinde, imkân ve şartlara göre başta ulemâ ve devlet yöneticilerinin evleri olmak üzere, cemiyetin önde gelen insanların meskenleri de birer eğitim ve öğretim mahalli olarak kullanılmıştı. Bilâhare, daha ziyâde çocukların eğitimi için *küttâb* denilen ilk tahsîl müesseseleri ortaya çıktı ise de, bunlar câmileri bütünüyle devreden çıkaramadı. "*İlim sâhibi kişilerin çevresinde oluşan belli eğitim merkezlerinin teşekkülü*" ise, "*daha ziyâde İslâm'ın birinci ve ikinci yüzyılında*"²⁸ olmuştu. Esâsta birer ibâdet mahalli olan câmilerin, gerek çocukların ve gerekse büyüklerin eğitim ve öğretiminde tıpkı birer *mektep* ve *medrese* gibi değerlendiril-

24. Bkz. F. Rahman, *İslâm*, s. 52; Atay, *Yüksek Din Eğitimi*, s. 21-24.

25. Nasr, *İslâm ve İlim*, s. 17.

26. Petersen, *a.g.m.*, s. 47.

27. Naşabî, *a.g.m.*, s. 92-94. Naşabî'nin şu cümlesi de bu hususu desteklemektedir (*a.g.m.*, s. 109): "*Öğretim kutsal bir ödev olarak kabul edildiği ve camide gerçekleştirildiği için, öğretmenler derslerine genellikle dua ile başlarlardı*". Dersten önce duâ geleneğinin Osmanlı medreselerinde de aynen sürdürüldüğü, hattâ bazı medreselerde asıl derse geçmeden önce duâ edilip ardından bir hadisin (meselâ Buhârî'den) okunup yorumlandıktan ve ardından *salât u selâm* getirildikten sonra derse başlandığı bilinmektedir (Meselâ, ünlü âlim Molla Lütî, derslerine başlamadan önce, *Buhârî*'den bir hadis okur, onu yorumlar ve daha sonra asıl dersine geçerdi. "*Bu minvâl üzere bir gün Buhârî nakl ider iken ...Ali b. Ebî Tâlib hazretlerinin bazı gazavâtında cism-i şerîfine sehm ...isâbet*" ettiğini, acısından duramaz hâle geldiğinde, çıkartılması esnasında acısını hissetmemek için namaza durduğunu ve okun ancak o namazda iken çıkarılabildiğini anlatmış ve "*hakikat-i hâl salât budur, yohsa bizim kıldığımız 'amel kuru kıyâm'*"dır ve onda "*fâide yoktur*" diye ibâdetle *ihlâsı* vurgulamıştı. Kendisini çekemeyenler, onun, namazı "*kuru kıyâm*" olarak nitelediğini ileri sürmüşler ve kendisiyle ilgili akd olunan mahkemede aleyhine delil olarak kullanmaya kalkışmışlardı. Bkz. Taşköprülü-zâde (Mecdî trc.), *a.g.e.*, s. 298).

28. Fazlur Rahman, *İlim ve Çağdaşlık*, s. 111.

meleri Emevî, Abbâsî, Selçuklu ve hattâ Osmanlı dönemlerinde devâm edecek ve bu durum günümüze kadar sürecektir²⁹. Câmilerin insanları etkilemek bakımından cemiyet içerisinde oynadıkları rol o kadar büyüktü ki, tadrîs veya irşâd faaliyetleri zaman zaman yöneticilerin müdâhalesine yol açacak ölçüde sosyal hayâtı yönlendirebiliyordu³⁰. Ancak, İslâm devletinin ve cemiyetinin yeni fetihlerle hızla büyümeğe başlaması, pek tabiî olarak, yeni meselelerin de zuhûruna zemin hazırlayacaktı. Bu cümleden olmak üzere, bir taraftan devletin ve diğer taraftan cemiyetin iyi yetişmiş insanlara olan ihtiyaçları artmağa başlamıştı. Bu arada şunu da hatırlatmakta fayda vardır ki, fethedilen bu bölgeler, kökleri yüzyıllarca geriye giden güçlü Sâsânî, Bizans, Mısır ve Hind medeniyetlerinin kök salmış olduğu yerlerdi; dolayısıyla böyle köklü kültürel geçmişleri olmayan ilk Müslüman fâtihler, önceden hiç tanımadıkları felsefî fikirlerle de karşı karşıya kalmışlar ve bu çerçevede ortaya çıkan îtikâdî tartışmaların içine düşmüşlerdi. Binâenaleyh, bu şartlar altında X. asrın ortalarından itibaren İslâm dünyasında, devletin kontrolü dışında ve câmilerden müstakil *medreseler* boy göstermeğe başladılar³¹. XI. asrın ikinci yarısında Selçuklular tarafından Bağdad'ta faaliyete geçirilen *Nizâmiye medreselerini* (459/1065), bu medreselerin birer benzeri olan Merv, Herat, İsfahan, Belh, Basra, Musul, Amül, Taberistan ...medreseleri tâkip etti³². Böylece ve bizzât devlet eliyle açılıp vakıflar kanalıyla beslenen eğitim ve öğretim müesseseleri, devletin gözetiminde olmak üzere, zaman içerisinde kendi geleneklerini oluşturmağa başladılar.

Mevcut veriler ve bilgiler, medreselerde tahsîl ve tadrîs faaliyetlerinde, başlangıçtan itibaren mihverin, eğitim ve öğretimin sür-

29. Bugün bile câmiler, okulların tatile girdikleri dönemlerde -bilhassa taşrada ve Kur'ân kursu binalarının olmadığı yerleşim birimlerinde-, gönüllü talebe istinâden, çocuklara zarûrî *ilmihâl* bilgilerinin öğretildiği mekânlar olarak kullanılabilir. Ayrıca bkz. Naşabî, *a.g.e.*, s. 94-101.

30. Bkz. Petersen, *a.g.e.*, s. 19-20.

31. Devletin gözetimi altında düzenli bir eğitim faaliyeti yürüten Nizâmiye medreselerinin kurulmasından önce, 960 (349)'da Ebu'l-Velid Hassan, Muhammed emevî ve 965 (354)'ten önce İbn Habban Teymî tarafından Nişâbur'da birer medrese yaptırılmıştı; kezâ, 1011 (402)'den önce yine Nişâbur'da *e's-Sâ'idiyye* ve 1014-15 (405)'ten önce *Ebû Osman Sabûnî* ve *İbn Furek* medreseleri yapılmıştı (bkz. Atay, *a.g.e.*, s. 31; ilk dönem ilim ve kültür müesseseleriyle ilgili olarak ayrıca bkz. Oktay Aslanapa, "Ortaçağın En Eski Yatılı İlim ve Kültür Müesseseleri", *Türk Kültürü*, 12 (Ekim 1963, s. 34-43); Baltacı, *a.g.e.*, s. 7-14; Naşabî, *a.g.m.*, s. 97-100. Selçuklu döneminde kurulan medreselerle ve eğitim hayatı ile ilgili olarak bkz. M. Altan Köymen, "Alp Arslan Zamanı Selçuklu Kültür Müesseseleri", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, IV (Ankara, 1975), s. 75-124.

32. Bu sırada açılan medreseler hakkında kısaca bilgi edinebilmek için bkz. M. Dağ-H. Öymen, *İslâm eğitim Tarihi*, Ankara 1974, s. 113 vd.; Köymen, *a.g.m.*, s. 88-95; Atay, *a.g.e.*, s. 32-35; Bilge, *a.g.e.*, s. 1-5.

dürüldüğü müesseseler (=mektepler, medreseler) değil, *hocalar* (=âlimler, müderrisler) olduğunu ortaya koyuyor. Görülen dersler ise, yukarıda da işâret edildiği gibi, ihtivâ ettikleri konular ekseriyetle dinî çerçevede olmak üzere, hemen her zaman muayyen *kitaplardan* ibâret kalıyordu³³. Yâni verilen eğitim, temelde muayyen kitaplarda yer alan bilgilerin bölüm bölüm ayrılarak tedricen işlenip öğrenilmesinden ibâretti. Bu durum, esâs itibâriyle Osmanlı medreseleri ve ulemâsı için de geçerli olacaktı. Çünkü, Osmanlılardan önce oluşan söz konusu gelenek, ilim anlayışı ve oluşan mekânizma, yukarıda da kısaca belirtildiği üzere, XVI. yüzyılın ortalarına kadar diğer İslâm beldelerinden Osmanlı ülkesine taşınmıştı³⁴.

Bu mekanizmayı zihnimizde daha iyi canlandırabilmek için, konuyu biraz müşahhas hâle getirmekte fayda vardır: Osmanlı ulemâsı, tahsîle ilk başladığı andan itibâren nasıl bir süreçten geçerek ilerlemekte, yetişmekte ve adım adım akademik hayâtın içinde yer almaktadır?

Daha önceki bir çalışmamızda³⁵ ulemânın sosyal tabanı üzerinde dururken, mevcut verilerden hareketle şöyle bir tablo çizmiştik:

33. Naşabî, İslâm dünyasında ilk dönemlerde hocaların derslerini yazılı metin olmaksızın ezbere verdiklerini; bir süre sonra, derslerde önceden hazırladıkları notlardan faydalanmağa başladıklarını; fakat zaman geçtikçe ilk büyük üstadların eserlerinin sonraki hocalar için ders kitabı hâline geldiğini ifade eder (*a.g.m.*, s. 109). Naşabî'ye göre, bu durum gitgide kalıplaşmış bir eğitim anlayışına doğru yönelmiş ve hicrî IV. asırdan sonra hocalar, derslerde "sadece büyük üstadların eserlerini" okutmakla yükümlü kılınmışlardır. Hattâ "...Mustansiriye Medresesinin hocaları bu kurallara karşı gelerek kendi kitaplarını okutmağa başladıklarında, olay vezire ve sonra da Halîfeye nakledildi. Halife de hocaları huzuruna çağırarak sadece eski üstadların (selef) kitaplarını okutmalarını istedi. Bunun üzerine hocalardan birinin kendi kitabını okutma hakkını savunarak Halife'ye "Onlar insandı, biz de insanız!" dediği" ifade olunmaktadır (*a.g.m.*, s. 106-107). Ayrıca bkz. Sayılı, *a.g.m.*, s. 38. Bu uygulamanın, fazla bir değişikliğe uğramadan Osmanlı medreselerine de intikâl ettiği ve ulemânın talebeye kendi eserlerini okutmak yerine, kendi zamanlarına kadar medreselerde okunarak bir bakıma klâsik ders kitabı hâline eserleri okutukları, üstün körü incelemelerle bile kolayca tesbit edilebilmektedir (meselâ bkz. Bilge, *a.g.e.*, s. 40-63).

34. Meselâ, Gelibolulu Mustafa Âli, XV. yüzyılın ikinci yarısındaki, yâni Fatih Sultan Mehmed zamanındaki bu hususla ilgili durumu ve sultanın diğer İslâm ülkelerinde yetişmiş ilim adamlarını kendi ülkesine çekmek için aldığı tedbirleri anlatırken şu cümleyi kullanmaktadır: "...Bu tarikile fuzalâ-yı Arab u Acem ve mevâlî-i Hind ü Sind ü Deylem bâb-ı sa'âdetine çehre-sây olmada ve rûzbe-rûz gün-â-gün i'zâz u iltifât u in'amları onlar hakkında sudûr bulmada idi" (Bkz. *Kühü'l-Ahbâr*, V, İstanbul 1277, s. 247). Sultanın oluşturduğu câzibe merkezi Osmanlı başkentine koşuşan bu âlimler, elbette bütün ilmî birikimlerini de beraberinde getiriyorlardı (ayrıca bkz. Nişancı-zâde Mehmed, *Mir'ât-ı Kâ'inât*, II, İstanbul 1290; s. 401).

35. Bkz. "Osmanlı Medreselerinde Ulemânın Sosyal Tabanı ve Bunun İlmî Performans Üzerindeki Etkisi", *XII. Türk Tarih Kongresi* (Ankara, 12-16 Eylül 1994, tebliğ) [Bu yazı ayrıca şurada yayımlanmıştır: *Türk Yurdu*, XVI/101 (Ankara, Ocak 1996), s. 15-119].

“...istikbâlini ilmiye tarîkinde gören bir taşralı, önce en yakın çevresindeki bir âlimden -ki bunlar daha ziyâde imamlardır- ders alacak, ondan ne kadar bilgi edinmesi mümkünse edinecek, bilâhare hocasının veya tanıdık birisinin tavsiyesi ile en yakın bir yerleşim yerine -bir kasabaya veya kazâya- gidecek ve orada yeni bir hoca yâhut düşük seviyeli bir medrese bulacaktır. Ardından buradaki hocanın tavsiyesine ve referansına dayanarak daha büyük bir yerleşim birimine gidecek, daha ileri seviyede bir medreseye girecek, böylece alttan üste doğru medreseleri basamak basamak geçerek ülkenin en büyük ve en itibarlı medreselerinin bulunduğu merkeze -başkente- ulaşacaktır. Böylece merkeze ulaşan tâlibin işi bu safhada da bitmemektedir. Merkezde sığınulacak bir kapı ve himâye edecek nüfuzlu bir hâmî bulunmadan veya böyle birisinin tavsiye ve referansını elde etmeden başarılı olmak bir hayli zordur. Çünkü, bir taraftan eğitim ve öğretim mecbûriyeti, diğer taraftan, merkeze ulaşan yolda işleyen mekanizmayı düzenleyen hukûkî müeyyide veya kânûnî düzenleme bulunmamaktadır. Mühim olan, belirli bir sıralama içerisinde okunması gereken dersleri, daha doğrusu kitapları okumuş olmak ve bu müddet zarfında nüfuzlu çevrelerle iyi ilişkiler kurabilmektir.

Aynı şey, büyük şehirlerde veya hükûmet merkezinde bulunanlar için de geçerlidir. İkbâlini ilmiye mesleğinde gören birisi, eğer hükûmet merkezinde bulunuyor ve âilesi nisbeten tanınıyorsa, ilmiye zümresi arasına girip ilerlemesi daha kolay olmakla birlikte, yine de güçlü bir hâmî ve kefil bulmak, mânen onun kapı halkından sayılmak sûretiyle çok daha rahat hareket edebilirdi. Güçlü bir şahsın desteğini, himâyesini ve kefâletini elde etmek, bir ilmiye mesleği mübtedîsi için son derece mühimdi. Böyle bir seyir içerisinde hızla ilerlerken, kendilerini himâye edenlerin ölümü veya vazifeden alınmaları üzerine, yıllarca aynı mevkilerde kalanlara ve yâhut mevkilerini kaybedenlere Osmanlı tarihinin her döneminde sık sık rastlamak mümkündür”³⁶.

Yukarıdaki satırların yazılıp yayımlanmasından sonra, Koçi Beğ’in daha önceden gözden geçirdiğimiz hâlde dikkatimizden kaçan aşağıdaki cümlelerine tesâdüf edince, çizmeğe çalıştığımız tablonun ne kadar yerinde olduğunu bir kere daha gördük. Hakîkaten, bizim yukarıdaki satırlarımızdaki *intisâb* sistemi üzerindeki vurgumuzu biraz daha hafiflettiğimiz takdirde, söylenenler arasında fazla bir fark olmadığı açıkça görülmektedir:

36. Ayrıca bkz. Unan, *Fâtih Külliyesi*, s. 185-186.

“Mukaddemâ bir tâlib-i ‘ilm dânişmend murâd eylese ‘ulemâdan birisi müteharrik olup evvelâ andan mahrec dersî okuyup isti’ dâd ü liyâkatin müşâhede itdükden sonra müderrisinden birine gönderürdi. Andan birine, andan birine, böyle böyle Hâricde ve Dâhilde ve Sahn’da nice müddet dânişmend olup ba’dehû murâd itdüğü yerde karâr idüp yolu geldikde mülâzım olup Rûz-nâmçe-i Hümâyûn’a nâmu yazılurdu. Yolu geldükde Sahn dânişmendlerinin eskileri, ki mu’idlerdür, her birine birer Tetimme ta’yîn olunup anda sâkin olan sûhtegân tâ’ifesine ifâde-i ‘ulûm iderlerdi”³⁷.

Yukarıda da bir vesîleyle işâret olunduğu üzere, bu mekanizma ve sistem Osmanlılarda yüzyıllarca sürdü. Öyle ki, medreselerde okutulan veya müderrisler tarafından verilen *dersler* (=kitaplar) bile zaman içerisinde kalıplaşıp kaldı. Nitekim, Osmanlı ulemâsının hâl tercümelerini veren biyografik nitelikli kaynaklarda okunduğu, okutulduğu, üzerinde *şerh*, *hâşiye*, *hamiş*, *ta’lik* ve *kelimât* nitelikli çalışmalar yapıldığı haber verilen bütün eserler, deyim yerindeyse, üç aşağı beş yukarı hemen hemen aynı eserlerdir. Taşköprülü-zâde’nin bizzât kendisinin okuduğunu veya okuttuğunu haber verdiği eserlerle, aşağıda hayak hikâyesini aktardığımız Seyyid Hâfız Mehmed murâd’ın tahsîli sırasında okuduğunu söylediği eserlerin ve konuların benzer eserler ve konular ve hattâ aynı eserlerin aynı bölümleri olması, bu bakımdan fazla şaşırtıcı gelmemektedir. Tıpkı XVI. yüzyılın Taşköprülü-zâde’si gibi, XIX. yüzyılın başlarının Hâfız Mehmed Murâd’ı da, her bir kitabı veya her bir kitabın belirli bölümlerini başka başka hocalardan adım adım okuyarak ilerlemiş ve tahsîlini tamamlamıştı. Binâenaleyh, her iki âlimin tahsîl hayatlarını sürdürüş biçimleriyle Koçi Beğ’in yukarıda nakledilen cümleleri arasında tam bir âhengin bulunması, yabana atılacak bir husûs olmasa gerektir.

Buraya kadar gözden geçirilen bütün bu bilgiler üst-üste eklendiğinde, netice olarak şunları söylemek aşırı bir yorum ve hüküm olmasa gerektir:

Sünnî İslâm dünyasının büyük bir kısmında yetişen âlimler gibi, Osmanlı ulemâsı da hemen hemen aynı eğitim sisteminden geçmiş ve aynı kaynaklardan beslenmiştir. Bu bakımdan, Türkistan’lı bir âlimle İstanbul’lu bir âlimin veya Mısır’lı yâhut Irak’lı bir âlimin *doğruları* arasında fazla bir fark görülmemesi, ilmen ve fik-

37. A.g.e., s. 10.

ren beslenen kaynakların aynı veya benzer kaynaklar olmasından başka bir sebebe bağlanamaz. Nitekim son yıllarda yapılan bâzı çalışmaların açıkça ortaya koyduğu üzere, bir iki örnek dışında, Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okunan veya ulemânın üzerinde çalışmış oldukları bütün eserler, Osmanlı sınırları dışında, Mâverâünnehir ve Horasan, Mısır, Irak ve Suriye gibi Sünnî İslâm'ın ilk olarak yayılıp yerleştiği bölgelerde ve kültür merkezlerinde ve bilhassa IX-XV. yüzyıllar arasındaki bir dönemde, diğer bir deyişle, Osmanlı medreselerinin henüz emekledikleri bir çağda kaleme alınmışlardır. Belirtilen bölgeler, aynı zamanda, XVI. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı ulemâsının tahsîl görmek üzere gittikleri merkezlerdir³⁸.

Buraya kadar yapılan değerlendirmelerin ardından, aşağıda metni verilen Seyyid Hâfız Mehmed b. Murâd'ın hâl tercümesini okumadan önce, yazarımızı biraz daha yakından tanımak için, metindeki mâlûmâtı kısaca hulâsa etmek yerinde olacaktır.

Seyyid Hâfız Mehmed Murâd, 23 Ekim 1788 (22 Muharrem 1203) Perşembe günü, İstanbul'da Çarşamba Pazarı'nda Yavuz Sultan Selîm Câmii yakınında bulunan ve Dâmâd-zâde Mehmed Murâd Efendi tarafından yaptırılmış olan Nakş-bendî dergâhında dünyaya gelmiştir. Babası, bu dergâhın post-nişini olan Şeyh Abdülhâlim el-Ahîshavî'dir. Babasının nisbesi, kendilerinin aslî memleketlerini de göstermektedir. Mehmed Murâd'ın isminin başında yer alan *Seyyid* kelimesi, âilenin Peygamber sülâlesine mensûbiyetine bir delîl olarak alınabilirse de, yazarın, babasının isminin önüne aynı kelimeyi koymamış olması, bu ihtimâli zayıflatmaktadır. Ancak, verilen bütün bilgiler, kendisinin bir *Nakş-bendî* muhitinde doğup büyüdüğü ve bütün tahsîlini, hemen hemen aynı çevrede tamamladığını göstermektedir.

Tahsîl hayâtının büyük bir kısmını bizzat babasının delâletiyle sürdüren Mehmed Murâd, ilk tahsîline beş yaşında Mehmed Himmet Efende *mektebinde* başlamıştır. Evvelâ yüzünden *Kur'ân-ı Kerîm*'i okumayı öğrenen Mehmed Murâd, yedi yaşında *hâfızlığa* başlar. *Mâ'ide Sûresi*'ne geldiğinde, *hâfızlıktaki* başarısı dikkate

38. Bu eserlerle ilgili daha fazla bilgi için, bkz. Bilge, *a.g.e.*, s. 40-63. Kezâ, ayrıca arkadaşım ve meslektaşım H. Lekesiz'in yukarıda 14. numaralı dipnotta künyesi verilen Yüksek Lisan çalışmasında (s. 39-47; kezâ, tablolar kısmı, Tablo 1-3, s. 164-165) bu hususta ulaşılan neticelere de bakılabilir.

alınmış olmalı ki, Ebâ Eyyûb-ı Ensârî türbesinin *baş-türbedâr*lığına getirilir. Daha sonra, babası tarafından Çarşamba Pazarı'nda bulunan Ahmed efendi *mektebine* gönderilir ve burada *Mâ'ide Sûresi*'nden başlamak üzere hâfızlığa devâm eder. *Tâ-hâ Sûresi*'ne geldiğinde, hocasının Mekke'ye gitmesi üzerine, yerine gelen Hoca Ahmed Efendi nezâretinde *Kur'ân-ı Kerîm*'in hıfzını sürdürür ve on yaşına geldiğinde *Kur'ân*'ın tamâmını ezberlemeğe muvaffak olur; bizzat babasının Sultân Selim Câmîinde tertiplemediği bir törende dönemin ileri gelen hocalarının huzûrunda sâdece “*altmış altı sehvile*” *Kur'ân*'ı baştan sona okur.

Mehmed Murâd bundan sonra Hoca Ahmed Efendi'nin *mektebine* iki yıl daha devâm etmiş ve bu zaman zarfında *secâvend*³⁹, *tecvîd*, *ilm-i hâl* bilgileri öğrenmiş ve *Birgivî Şerhini* okumuştur.

On iki yaşına bastığında, bu *mektebden* alınan ve babasının *hânkâhında* kalan Beğ-zâde Efendi'nin müridlerinden müderris Bolu'lu Hoca Halîl Efendi'den *ilm-i sarf* (=Arapça fiil bilgisi) okumağa başlayan ve *Birgivî*'nin *Izhâru'l-Esrâr* adlı konuyla ilgili kitabını okuyan Mehmed Murâd, daha sonra, Fâtih Câmîinde ders veren Erzurûmî Şeyh Yahyâ Efendi'den Molla Câmî'nin *Kâfiye şerhini*⁴⁰ “*ders-be-ders okuyup*” tamamlamış; ayrıca aynı hocadan “*İsagoci*⁴¹ ve *Fenârî*⁴² ve *Mehmed Emîn ve Tasavvurât*”⁴³ kitaplarını okumuştur.

Bu sırada bir süre tahsîline ara vermiş olan Mehmed Murâd, bilahâre Fâtih Câmîinde Mendelyânî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi'den Molla Fenârî'nin *İsagoci şerhini* okumuş; müteâkıben yeniden *Tasavvurât*'ı okumaya başlamış, Mendelyânî-zâde'nin mütekâid olup Bursa'ya gitmesi üzerine, bu kitabı Saray hocalarından Çarşamba'lı Mehmed Sa'îd Efendi'den tamamlamıştır. Ardından iki sene *tezhîb* tahsîl etmiş; bu arada *Kitâb-ı Meşâriku'l-Envâr*'ın⁴⁴ *şerhi* olan *İbn Melek*'i okuyup bitirmiştir. Daha sonra *Şerh-i Akâ'id*'e başlamış, fakat babasının ölümü üzerine, tahsîlini yarıda bırakarak, “*âh u enîn ve firâk-ı peder*” ile kendisini koyuvermiş,

39. Kur'ân-ı Kerîm'in duruş (vakf) ve ulama (vasl) gibi okuma kâidelerini bazı husûsî alâmet ve işâretlerle kayd ve işâret etme usûlü.

40. İbn Hâcib (İbn Ömer Osman, Mısır fukahâsından)'ın *nahivle* ilgili *Kâfiye* adlı eserinin şerhi.

41. *Mantıkla* ilgili bir eser.

42. Molla Fenârî'nin *İsagoci şerhi* kastediliyor.

43. Medreselerde okunan *mantıkla* ilgili bir eser.

44. İmam Raziyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sagâni (ölm. 650/1252)'nin *hadisle* ilgili eseri.

iki sene tekke tekke dolaşp durmuştur. Bu sırada on sekiz yaşında olan Mehmed Murâd, bilâhare Hoca Neş'et Efendi'nin *telâmîzinden* Hoca Mehmed Efendi'den *Tuhfe-i Vehbî*, *Pend-i Attâr*, *Gülistân-ı Şeyh Sa'dî* ve *Bustân'ı*; ayrıca bir miktar *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* ve *Kitâb-ı Mefâtiühü'l-Dürriyye* okumuştur. Hocasının hacca gitmesi üzerine ortada kalan Mehmed Murâd, bir süre sonra Ayvansaray yakınındaki Câbir b. Abdullah-ı Ensârî türbesinde kalan Abdullah el-Kaşgarî en-Nakş-bendî'nin delâletiyle, kendi *terbiye-kerdelerinden* olan Sâlih Afif el-Münzevî'den haftada bir kez *Dîvân-ı Sâ'ib* okumağa başlamış, fakat bu kadarcık bir okuma ile yetinemeyeceğini anlayınca, sûfi zümresinden Süleymân Vahyî'den haftada iki gün *Mesnevî-i Şerîf* okumağa; *Mesnevî*'nin yedinci cildinin ortalarına gelince, bizzat hocasının uygun görmesi üzerine kendisi *Mesnevî* okutmağa başlamıştır.

Bu arada, Hoca Neş'et Efendi *telâmîzinden* Kethudâ-zâde Mehmed Ârif Efendi'den on iki adet *kasâ'id-i Örfî-i Şîrâzî*, *Risâle-i Rub'-ı Mukantara*, *Ceyb*, *Risâle-i Usturlâb* ve *Risâle-i Kürre* okumuştur.

Ayrıca tahsîli esnâsında, babasının sevki ile Üsküdar Selîmiye Hânkâhı şeyhi el-Hâcc Ni'metullah Efendi'den el (*dest-i inâbet*) almış ve on sene kadar hizmetinde bulunmuş; bu sırada kendisinden *Mişkât-i Mesâbih*'i⁴⁵, İmâm Rabbânî'nin *Mektûbât*'ını, Celâl Devvânî'nin *İsbât-ı Vâcib*'ini⁴⁶ ve ayrıca *Hikmetü'l-Ayn* adlı eseri okumuştur.

Mehmed Murâd'ın, tahsîli sırasında okuduğu başka eserler de vardır: *Şeyh Coşkun* nâmıyla meşhûr el-Vâ'iz el-Hâcc Mehmed b. Mehmed'den uygulamalı olarak *kırâ'at-i seb'a* ve *kırâ'at-i aşera* öğrenmiş; hocasının ölümü üzerine Eyyûb Câmîi *Birinci İmâmı* ve Sultân Ahmed Câmîi *Vâ'izi* el-Hacc Abdullah Efendi'den yine uygulamalı *kırâ'at* tâlim etmiştir.

Kezâ, 1233'de Evkâf-ı Hümayûn müfettişi ve Galata Sarayı kütüphânesi hocası İmâm-zâde Hâfız Mehmed Es'ad Efendi'den Taftazânî'nin *Şerh-i Akâ'id-i Neseîyye*'si ile *Hâşiye-i Hayâlî*'yi, bilâhare *Kâdî Mîr*'le birlikte *Lâri*, *Celâl-i Devvânî* ve *Muhtasar-ru'l-Müntehâ*'yı⁴⁷ okumuş; derslerden önce olmak üzere *Şifâ-i*

45. Hadîsle ilgili bir eser.

46. *Akâid* kitabı.

47. Sa'düddin Taftazânî (ölm. 791/1389)'nin *belâgata* dâir şerh eseri; İbn Hacıb'in aynı isimle *fikha* dâir bir eseri var.

Şerîf⁴⁸, Molla Husrev'in *Gurer*'inin şerhi olan *Dürer*'i⁴⁹; ikinci nazmalarından sonra olmak üzere beş senede *Mutavvel Şerhu't-Telhîs li't-Taftazânî*'yi; Ali Kuşçu'nun *Vaz'iyye Şerhi*'ni ve *Hulâsatü'l-Hisâb* ile *Menâr*'ın⁵⁰ şerhi olan *İbn Melek*'i okumuştur.

1240'de aktif tahsîl dönemini tamamlayan Mehmed Murâd, aynı yılın Receb ayının ilk günü Dülger-zâde Câmiinde büyük bir kalabalığın huzurunda icâzet almıştır. Ayrıca aynı yıl, Sultân Selîm Câmiinde düzenlenen bir törende ise, ileri gelen hâfızların huzûrunda Kur'ân-ı-Kerîm'i bir kere daha hatmederek, nezâretinde hıfzettiği Hâce Kirmastî'den hâfızlık icâzeti almıştı.

Şeyh Hâfız Mehmed Murâd Efendi, 1240 ilâ, hayat hikâyesini kaleme aldığı 1249 (1834) yılları arasındaki döneme dâir bilgi vermez ve kısaca, "el-ân rûûz u şeb hânkâhımızda el-hamdü li'llâh Mesnevî-i Şerîf ve Şifa-i Şerîf ve Kâfiye şerhi Mollâ Câmi ve 'ilm-i kırâ'at ve 'ilm-i 'arûzu ve 'ilm-i fikh ve Dîvân-ı Şevket ve Dîvân-ı Sâ'ib ve Şâtübî ve sâ'ir kütüb üstâdlarının ebeveynimin ve ehîbbâ vü asdikânın du'âları berekâtiyle neşr eder olduğumuz hâlde kûşe-i hânkâhımızda vahdet-nişîn ü peygûle-güzîn olmuşuzdur." der. Kendisinin ne kadar yaşadığını ve ne zaman öldüğünü bilemiyoruz.

Mehmed Murâd'ın tahsîl hayâtı boyunca okuduğu kitapların umûmî bir değerlendirmesini yaptığımızda, bunların ekseriyetinin dinî ve tasavvufî nitelikli eserler olduklarını görürüz. *Sarf*, *nahiv*, *belâgat*, vs. gibi Arap dilinin muhtelif cihetlerini konu alan eserlerin okunmasını, bunların, esâs olarak dinî ilimlerin tahsîlinde ihtiyâç duyulan yardımcı ilimler olmalarına bağlamak gerekir. Zirâ, gerek *Kur'ân*'ın ve gerekse *hadîs*lerin tam olarak anlaşılabilmesi için, Arapça'nın inceliklerinin bilinmesi zarûrîdir; öte yandan, zamânın dinî ilimlerinin hemen tamâmının Arapça olarak yazılmasının da Arapça'nın çok iyi öğrenilmesini kaçınılmaz kıldığı mâlûmdur. Her ne kadar Osmanlı ulemâsının ekseriyetinin benzer eserlerle ünsiyetlerinin olduğunu biliyor isek de, Şeyh Hâfız Mehmed Murâd'ın *Mesnevî*, *Tuhfe-i Vehbî*, *Pend-i Attâr*, *Gülistân-ı Şeyh Sa'dî*, *Bustân*, *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* ve benzeri eserleri okumasını, onun içerisinde büyüdüğü tasavvuf çevresinin bir gereği olarak görmek gerekir. Zirâ, bu eserler, aynı zamanda tasavvufî nitelikleri olan eserlerdir. Kendisinin tahsîl hayâtını tamamladıktan

48. Kâdî İyâz (ölm. 541/1146)'ın *hadîs*le ilgili bir eseri.

49. Molla Husrev (ölm. 885/1480)'ın *fikh*la ilgili eseri.

50. Hâfızu'd-dîn Ömer Neseî (ölm. 701/1301)'nin *usûl-i fikh*a dâir eseri.

sonra babasının tekkesinde şeyhlik postuna oturmasının ve burada kendisinden okumak isteyenlere ders vermesinin dışında medrese bünyesinde doğrudan eğitim hayatının içerisinde yer almadığına göre, Ali Kuşçu'nun *Vaz'iyeye'sini*, *Hulâsatü'l-Hisâb*, *Risâle-i Rub'-ı Mukantara*, *Ceyb*, *Risâle-i Usturlâb* ve *Risâle-i Kürre* gibi eserleri okumasını ise, onun entellektüel merâkının vüs'atine bağlamak mümkündür. Fakat bir tekke şeyhi olarak, kendisinin dinî konuların dışında kalan bu eserler üzerinde, okumanın ve muayyen bir bilgi edinmenin ötesinde, bilâhare çalışmalarını derinlemesine sürdürdüğünü düşünmemek ve bizzat öğrendiklerini, kendisinin ders verdiği talebeye aktarmakla yetindiği kabûl etmek gerekir.

Aşağıda metni verilen hayat hikâyesinde dikkati çeken mühim bir nokta da bizce şudur: Şeyh Hâfız Mehmed Murâd, içinde doğup büyüdüğü tasavvuf ve tarikat çevresinin yoğun kültür atmosferine rağmen, tahsîl hayatını anlatırken, daha sonra fiilen içinde rol aldığı tasavvufî hayât üzerinde pek fazla durmamakta; karşımıza tipik bir medrese talebesi hüviyeti ile çıkmakta ve daha ziyâde her medrese talebesinin okuduğu eserlerin adını zikretmektedir. Bu durumu, şer'î ilimleri tahsîli esas gördüğü ve tasavvufî ilimleri şahsî, derûnî ve subjektif olarak değerlendirdiği şeklinde mütâlaa etmek, bilemiyoruz, ne ölçüde mümkündür?

Bununla birlikte, Ahmed Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Âliye Hanım'ın Murâd Mollâ Şeyhi hakkında verdiği bilgiler, kendisinin sıradan bir tekke şeyhi olmadığını gösteriyor. Bu bilgilere göre⁵¹, o, Osmanlı eğitim hayatı içerisinde -meccânen- aktif bir rol oynamış; tekkesini "*her nevi ilim ve maarifin tahsîl*" olduğu, İstanbul'un *ulemâ ve üdebâsının*, hattâ *ricâl* ve *kibârın* her zaman gidip geldiği bir merkez, bir üniversite (dârülfünûn) hâline getirmişti.

Son olarak bir husûsu daha vurgulayalım: Murâd Mollâ Şeyhi'nin tahsîl hayatı sırasında bizzat okuyup öğrendiği derslerle (=kitaplarla), Fatma Âliye Hanım'ın babasının tahsîli sırasında bizzat okumuş olduğunu haber verdiği dersler (=kitaplar) arasında da -isimlere varıncaya kadar- büyük bir benzerlik bulunduğu görülmektedir ki, bu da, klâsik Osmanlı eğitim sisteminin yukarıda sözünü ettiğimiz *sürekliliğine* (veya *statikliğine*) başka bir delil olarak gösterilebilir⁵².

51. Bkz. yukarıda dipnot 11.

52. F. Âliye Hanım, *a.g.e.*, s. 25-52.

MURÂD MOLLÂ ŞEYHİ'NİN KALEMİNDEN KENDİ HAYAT HİKÂYESİ**

“Şârih-i mütercemin ahvâl-i fakîrâne ve ‘âcizânesi bu ‘âlem-i fânîde şu vechile vukû’-yâftedir ki bu ‘abd-i fakîr ü hakîr ve müznib-i pür-taksîr Âsitâne-i ‘Aliyye’de Sultân Selîm Hân-ı Kadîm tâbe serâhu hazretlerinin câmi’-i şerîfi kurbünde Çehâr-şenbe Pazarı’nda vâki’ ‘asrında sadr-ı Rûm-ı behçet-mersûm sâhibü’l-hayrâti ve’l-hasenâti ve’l-meberrât ve râgıbu’l-cenneti ve’l-derecât merhûm ve mağfûrun leh Dâmâd-zâde Mehmed Murâd Efendi ‘aleyhi’r-rahmetü’l-Bârî hazretlerinin hasbeten li’llâh binâ ve ihyâsına muvaffak oldukları hânkâh-ı Nakş-bendiyye-i safvet-penâhında şeyh ve post-nişîn-i irşâd olan eş-Şeyh el-Hâcc ‘Abdu’l-halîm el-Ahîshavî en-Nakş-bendî ‘aleyhi’r-rahmetü’l-Meliki’l-kavînin sulbünden bin iki yüz üç senesi Muharremü’l-harâmının yigirmi ikinci Peç-şenbe gicesi vakt-i seherde tevellüd idüp beş yaşına girdikde merhûm ve mağfûrun leh Mehmed Himmet Efendi’nin *mektebine* vâlid-i mâcidim şeyh-i mûmâ ileyh bed’ etdirüp *Kur’ân-ı ‘Azîmü’ş-şâm* yüzünden ba’de’l-ittikân yedi yaşında hıfzına şürû’ olunup hatm-i evvelde *Sûre-i Mâ’ide*’ye gelince Hazret-i Ebâ Eyyûb-ı Ensârî radiya’llâhu ‘anhi’l-Bârînin medîne-i tâhiresine Mihrişâh Vâlide Sultân Selîm ‘aleyhâ rahmetü’l-gafûru’r-rahâimin binâ eylediği türbe-i celîleye *baş-türbedâr* ta’yîn olunup terk-i dağdağa-i debistân-i etfâl itdikde yine vâlidim Çehâr-şenbe Pazarı’nda kâ’in Gegivizeli cennet-mekân Ahmed Efendi’nin *mekteb-i pürfeyzine* irsal ve *Sûre-i Mâ’ide*’den yine hıfz-ı *Kur’ân-ı ‘Azîmü’ş-şâna* meşgûl olup yine hatm-i evvelde *Sûre-i Tâ-hâ*’ya geldikde füc’eten hâce-i mûmâ ileyh ziyâret-i Beytu’llâhi’l-harâm yessera’llâhu lenâ ve leküm fî karîbi eyyâm kasdıyla cânib-i Mekke-i Mükerrerme’ye rû-be-râh ‘azîmet idüp yerine telâmîzinden üstâd-ı mükerrrem Hâce Ahmed efendi’yi nasb u ta’yîn buyurdular. Yine *Sûre-i Tâ-hâ*’dan anlardan bed’ olunup on yaşına resîde olunca bihamdi’llâhi te’âlâ *Kur’ân-ı Kerîm*’in hıfzı resîde-i hitâm oldukda vâlidim merhûm ve mağfûrun leh ol ‘asrda mevcûd olan e’imme-i kurrâ rahimehumu’llâhu te’âlâ rahmeten vâsi’aten hazretlerini da’vet ve hatm-ı hıfz huzûrlarında altmış altı sehvile tekmîl olunup

** Aşağıdaki metin *Kitâbu Mâ-hazar, şerhu ‘alâ Pend-i ‘Attâr [Mâ-hazar-ı Mehmed Murâd, İstanbul 1304]* adıyla Seyyid Hâfız Mehmed Murâd (Murâd Mollâ Şeyhi) tarafından kaleme alınan şerh eserin 482-498. sayfalarından aktarılmıştır. Aktarılan metin, münhasıran konuyla ilgilenenlerin dikkatine sunulduğu için, ayrıca sadeleştirilmeğe ihtiyaç duyulmamıştır. Metnin aktarılması sırasında karşılaşılan güçlüklerin çözümünde yardımcı olan Hocam A. Yaşar Ocak ile arkadaşım M. Hulûsi Lekesiz’e teşekkür ederim.

ve Peuç-şenbe günü Sultân Selîm Câmî'inde dahi du'âsı olup üç gün 'azîm cem' iyyet eyledi. Ba'dehû Hâce Ahmed efendi'nin *mek-tebinde* yine iki sene mikdârı mülâzemet ve müdâvemet itdürüp *secâvend* ve *tecvîd* ve 'ilmü'l-hâl ve *Birgivî Şehri* ve bunun emsâli şeyler kırâ'at olunmuş idi.

Sinnim on ikiye resîde oldukda *mektebden* ahz idüp *hânkâhımızda* sâkin Beğ-zâde Efendi hazretlerinin müridlerinden ve müderrisîn-i kirâmdan Boluvî Hâce Halîl Efendi'den 'ilm-i sara bed' itdürüp Birgivî merhûmun 'zhâru'l-Esrâr nâm kitâbını dahi anlardan tekmiil eyledim. Ba'dehû Ebu'l-feth Sultân Mehmed Câmî'-i şerîfinin feyziyle feyz-yâb olmak için Sultân Ahmed vâ'izi iken irtihal-i dâr-ı bekâ iden Erzurûmî Şeyh Yahyâ Efendi'nin meclis-i ifâdelerine irsâl ve Mollâ Câmî hazretlerinin *Kâfiye şerhini* ders-be-ders okuyup itmâm eyledim ve *İsagoci* ve *Fenârî* ve *Mehmed Emîn* ve *Tasavvurât* dahi anlardan okunmuş idi. Ba'dehû bir hayli zamân tahsile sekte gelüp bir müddetden sonra Mendelyânî-zâde Mehmed Sa'îd Efendi Sultân Mehmet Câmî'-i şerîfinde *ders-i sâni* olarak Mollâ fenârî hazretlerinin *İsagoci* üzerine olan *şerhine* be' edince bu fakîr anın dersine hâzır olup ba'de'l-itmâm yine *Tasavvurât*'a bed' etmiş olmağla anların dersine hâzır olup kitâb-ı mezkûru tekmiil ve *tehzîbe şürû'* olunup iki sene *tehzîb* okundu ve ders evvelinde dahi *Kitâb-ı Meşâriku'l-Envâr* min evvelihî ilâ âhirihi *şerhi* olan *İbn Melek* takrî ü beyân olunarak resîde-i hitâm oldu. Ba'dehû *Şerh-i 'Akâ'id*'e şürû' olunup bir mikdâr evvelinden okundukda otuz senesi Zi'l-hiccesinde vâlid-i mâcidim şeyh-i mûmâ ileyh 'azm-i ravza-i rıdvân eyledikde şâ'ir-i mâhir Nevres merhûmun, beyt:

Mecrâ-yı nefes teng elim teng dilim teng
Teng oldı cihan sultânım efendim

beyti mantûkunca cihân başıma zindân ve âh u enîn ve firâk-ı peder ile ders değül Hakk bilür ki tekiyyede karâr mümkün olmayup şeb ü rûz zevâyâ-yı sâ'irede ziyâret-i merâkîd-ı ehlu'llâh ve ehibbâ vü asdikâ hânelerinde meks ü ikâmet olunarak iki senë evkât-güzâr olmuş idim ve bu tahsîl esnâsında on sekiz yaşında iken üstâd-ı büzürg-vâr Hâce Neş'et Efendi telâmîzinden Sultân Selîm civârında Debbâğ Yûnus mahallesinde Hâce Mehmed Efendi hazretlerinin dâru'l-ifâde-i pür-bereketlerine rû-mâl ve şeb ü rûz hizmetlerine kâ'im olarak *Tuhfe-i Vehbî* ve *Pend-i 'Attâr* ve *Gülistân-ı Şeyh Sa'dî* ve *Bûstân* dahi bir mikdâr ve *Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî* ve *Kitâb-ı Mefâtihu'd--Dürriyye* okunmuş idi. Bu esnâda

hâce-i mûmâ ileyh rahmetu'llâhu 'aleyh hacc-ı şerîfe ve seyâhat kasdıyla zümre-i şâkirdânımı mübtelâ-yı endûh-ı firâk buyurdular. Bu 'abd-i hakîr dahi bî-kes ü bî-üstâd kalup hâl-i perîşânımı hezâr 'acz ü inkisâr ile kâdi'l-hâcâta 'arz idüp sâ'ik-i takdîr Ayvan-sarây kurbünde hazret-i Câbir bin 'Abdu'llâh el-Ensârî radiya'llâhu 'anhi'l-Bârî hazretlerinin defin-i ravza-i cennet oldukları câmi'-i şerîfin havlîsinde bâb-ı sa'âdeti pîşgâhında sâkin ü mütemekkin olan 'Abdu'llâh el-Kâşgarî en-Nakş-bendî kuddise sırruhu's-sâmî hazretlerinin terbiye-kerdelerinden kıdvetu'l-'ulemâ'i'l-muhakkıkîn ve 'umdetü's-sulehâ'i's-sâlikîn Sâlih 'Afîf el-Münzevî 'alephi'r-rahmetü emtâr sehâ'ibü'l-Meliki'l-kavî hazretlerine sevk buyurup haftada bir kerre yevmü's-selâsede *Dîvân-ı Sâ'ib*'e bed' olundu. Lâkin *-mâ'u'l-kalîl lâ yervi'l-felîl-* fehvâsınca eş'âr u ebyât-ı âbdâra tabî'at ber-ech-i kemâl'atşân ve bâ'is-i feyz u bereketleri bu kadarca ile reyyân etmemek hasebiyle âhûnd-ı büzürg-vâr cenâb-ı Neş'et-i nâmdâr kuddise sırruhûnun a'zam-ı telâmîzinden şânında cennet ni'meti gibi *-mâ lâ 'aynun re'et ve lâ üzünü semî'at ve lâ hatara 'alâ kalbi beşer-* dense sezâ-vâr olan mazhar-ı esrâr-ı tarîkat ve ma'den-i envâr-ı hakikat mücâhid fî-sebîli'llâh târik-i mâsivâ-yı ilâh cenâb-ı Süleymân Vahyî kuddise sırruhu's-sâmî menzil-i mübârek-i pür-yümn ü bereketlerine mâlîde-i rûy-ı siyâh oldum. Ve haftada iki gün *Mesnevî-i Şerîf* kitâb-ı celîlü'l-kadrinin cild-i sâlisine bed' eyledim. ve cild-i sâlis evâsıtına geldikte bu fakîre *Mesnevî-i Şerîf* tedrîsi teklîf olunmağla üstâd-ı büzürg-vâra ifâde olunup anlar dahi izn ü emr buyurmalarıyla şürû' olunup bi-hamdî'llâh-ı te'âlâ itmâm olundu. Ve yine şimdî şürû' olunup bir senede li'llâhi'l-hamd cild-i evvel tekâmül olunup cild-i sâniye inşâ-allâh şürû' olunacaktır. Mevlâ-yı müte'âl bi'd-defe'ât itmâmını nasîb ve mazmûn-ı münfî ile 'âmil ve sırrına cümlemizi mazhar eyleye, âmin. Ve yine fûnûn-ı şettâda mâhir ve cemî'-i kütübün istihrâcına kâdir sâhibü'l-ahlâki'l-hasene ve'l-etvâri'l-müstahsene mârru'z-zikr Hâce Neş'et Efendi telâmîzinden Kethudâ-zâde Mehmed Ârif Efendi hazretlerinden on iki 'aded *kasâ'id-i 'Örfi-i Şirâzî* ve *Risâle-i Rub'-ı Mukantara* ve *Ceyb* ve *Risâle-i Usturlââb* ve *Risâle-i Kürre* ve *Mesnevî-i Şerîf* evvelinden Yehûd vezîri hikâyesinin evâsıtına gelince okudum. Cenâb-ı Allâhu Te'âlâ 'ömrüne bereket ve vücûduna sıhhat ve dârına selâmet, dünyevî ve uhrevî murâdât u tasavvurâtına nâ'il eyleye, âmîn.

Ve yine bu tahsîl esnâsında vâlid-i mâcidim emriyle Soğuk Çeşme Kapsu kurbünde Zeyneb Sultân Câmi'-i şerîfi sâhasında vâki' odalarda sâkin ve âhir 'ömründe Üsküdar'da Selîmiye Hânkâhına şeyh olan kutbu'l-'ârîfîn gavsu'l-vâsılîn ferîd-i 'asrihî ve

vahîd-i dehrilî mazhar-ı ektâf-ı Samed vâris-i sırr-ı Hazret-i Şâh-ı Nakş-bend eş-Şeyh el-Hâc; Ni'metu'llâh 'aleyhi tecelliyâtı'l-ilâh hazretlerinden ahz-ı dest-i inâbet idüp on sene mikdârı hıdmet-i celîleleriyle müşerref oldum. Ve bu esnâda kendülerden *Mişkât-ı Mesâbih* ve İmâm Rabbânî eş-Şeyh Ahmed el-fârûkî kuddise sırruhû hazretlerinin *Mektûbât* ismiyle müsemmâ olan kitâb-ı celîlü'l-kadrini ve Celâl-i Devvânî merhûmun *İsbât-ı Vâcib* nâm kitâbını ve *Hikmetü'l-'Ayn* nâm kitâbı ta'allüm ve tederrüs eyledim. Hakkâ ki 'ulûm-ı zâhire ve bâtında sâhib-i ittikân mâ re'et ve lâ terâ mislehû 'ayünü'z-zamân idi. 'Arabî takrîr buyurur iken 'Arab-ı 'arbâ ve Fârisî takrîr buyurur iken efsah-ı fusahâ-yı Buhârî dirsın. Âsâr-ı 'ilmiyyelerinden 'Arabiyyü'l-'ibâre fasîh ü belîğ bir risâle-i Nakş-bendiyyeleri vardır, hakkâ ki yapılır şey değildir, fakîrde vardır, tâlib olan istinsâh etsin.

Ve yine bu tahsîl esnâsında a'lemu'l-'ulemâ ve efdalu'l-fuzalâ şeyh-i meşâyihu'l-fukarâ eş-Şeyh el-Vâ'iz el-Hâc Mehmed bin Mehmed eş-şehîr beyne'l-hâce be-Şeyh Coşgun ekrema'llâhu te'âlâ fî yevme lâ yenfa'u mâlun ve lâ benûne [Şu'arâ, 88] hazretlerinden *kırâ'at-i seb'a* ve *kırâ'at-i 'aşerayı* tekmîl ve ba'de'l-hatım *tayyibe* ve neş-i kebîr tarîkıyle *takrîbe şürû'* ve yigirmi üç cüz'-i şerîfe karîb okunup *Sûre-i Zümer*'e geldikde -el-mukadder kâ'inün-fehvâsınca şeyh-i mûmâ ileyh târik-i diyâr-ı fâniyye ve mü'essir-i civâr-ı bâkiyye oldular, rahmetu'llâhu te'âlâ 'aleyhi rahmeten vâsi'aten. Hakkâ ki 'ilm-i Kur'ân'da ve va'z u nasîhatde misli nâyâb idi. Hîn-i irtihâlinde Şâhzâde Sultân Mehmed Câmî'inde Cum'a Vâ'izi ve Ebu'l-Feth Câmî'inde İmâm-ı Sâlis idiler. 'İlm-i Kur'ân'da âsâr-ı 'ilmiyyelerinden *imâleleri* ve *hemze-i müfredleri* ve *idgâmları* beyân eder cedvelli risâleleri vardır, ve *seb'a* ve *'aşera* ve *takrîbin* sa'b olan âyetlerini cem' edüp dört 'aded mecmû'a tertîb buyurmuşlardır. Erbâbının işine yarar bir mecmû'aları kendü hatt-ı şerîfiyle bizde olmağla derûn-ı hânkâhımızda olan kütüb-hâneye teberrüken vakf u vaz' olundu.

Ve yine a'lemu'l-'ulemâ aslahu's-sulehâ re'îsu meşâyihî'l-fukarâ İmâm-ı Evvel-i Câmî'-i Ebâ eyyûbi'l-Ensârî radiya'llâhu 'anhu'l-Bârî ve Sultân Ahmed Hân Gâzî Câmî'-i şerîfi Cum'a Vâ'izi el-Hâc 'Abdu'llâh tavvele 'ömrehû'l-ilâh cenâblarından dahi *kırâ'at-i 'aşera* olmak üzere *Sûre-i Mülk*'den *Sûre-i ve'd-Duhâ*'ya varınca ve *takrîb* olmak üzere *Sûre-i Fâtiha*'dan *Tilke'r-rusülü fad-dalnâ* [Bakara, 253] cüz'-i şerîfine varınca ahz u tilâvet eyledim. *Kırâ'at-i seb'ayı* hâmil olan *Kitâb-ı Şâtibi*'yi evvelinden ferş-i

hurûfa karîb hâce-i mûmâ ileyhden ders-be-ders okudum. Hakk Te'âlâ etval-ı 'ömr ile mu'ammer ve tâlibîn ü râğıbîne feyzlerini meddi'd-duhûr münteşir eyleye, âmîn.

Ba'dezâ otuz üç târihinde a'lemu'l-'ulemâ'i'l-mütebahhirîn ef-dalu'l-fuzalâ'i'l-müteverri'în yenbû'u'l-fezâ'ili ve'l-yakîn el- muh-tass bi-mezîdi'l-'inâyeti'l-Meliki'l-Mu'în el-ân Evkâf-ı Hümâyûn müfettişi ve Galata Saray-ı Hümâyûnu'nda kütüb-hâne hâcesi İmâm-zâde Hâfız Mehmed Es'ad 'aleyhi envâ'u eltâfi's-Samed cenâbları *Şerh-i 'Akâ'id-i Mesefiyye li't-Taftâzânî ve Hâşiye-i Hayâlî* tedrîsine Ebu'l-feth Câmi'-i şerîfnde şürû' buyurdular. Fakîr dahi derslerine hâzır olup kitâbeyn-i celîleyn iki buçuk sene-de bi-hamdi'llâh karîb-i hüsn-i hitâm ve yukarıya doğru Kâdî Mîr ma'a Lârî ve Celâl-i Divvânî ve *Muhtasaru'l-Müntehâ* ve ders ev-velinde dahi *Şifâ'-i Şerîf* ve *Dürer* şerhi *Gurur* ve ba'de salâti'l-'asr yine câmi'-i mezkûrda min evvelihî ilâ âhîrihî beş senede *Mutavvel Şerhu't-Telhîs li't-Taftâzânî* ve şühûr-ı selâsede hâne-i latîflerinde 'Alî Kuşî'nin *Vaz'iyeye Şerhi* ve *Hulâsatü'l-Hisâb* ve *Menâr* şerhi *İbn Melek* ve Dülger Oğlu Câmi'inde *Nebe'* tefsîri ve bu misillü şeyler telemmüz olunur idi. Kırk senesi Receb-i Şerîfin gurre-i Penç-şenbe günü ve Regâ'ib gecesi yigirmi kadar kimse ile bi-hamdi'llâh câmi'-i mûmâ ileyhde cem'iyet-i 'uzmâ olup icâzet alındı. Cenâb-ı Kibriyâ 'ömr-i rûz-ı efzûna mazhar ve kâffe-i umûr u husûsunu teysîr ü âsân eyleye, âmîn, bi-hurmeti'n- Nebiyyi'l-Emîn.

Ve ba'de'l-icâze hâfız olduğum Hâce Kirmastî 'aleyhi'r-rahmetü'l-Bârî, ki Sultân Selîm Hân-ı Kadîm Câmi'-i şerîfi İmâm-ı Evveli ve Benli-zâde Mehmed Râşid Efendi mu'allim-hânelerinin hâcesi idi, anlardan kırâ'at-i *takrîbe Sûre-i Zümer*'den bed'ü itmâm olunup yine kırk senesi Zi'l-hiccesinin yigirmi birinci günü Sultân Selîm Câmi'-i şerîfnde e'imme-i kurrâ' mahzarında hatm idüp ve Kâsım Paşalı Şeyh Ahmed Efendi du'â buyurup hâce-i mûmâ ileyhden *icâzet-nâme* almık li'llâhi'l-hamd ve'l-minne mukadder oldu fehamden sümme hamden. Bu fakîr dahi yedi kimseye 'ilm-i Kur'ân'dan el-hamdü li'llâh icâzet vermek mukadder oldu. El-ân rûz u şeb hânkâhımızda el-hamdü li'llâh *Mesnevî-i Şerîf* ve *Şifa-i Şerîf* ve *Kâfiye* şerhi *Mollâ Câmi* ve 'ilm-i kırâ'at ve 'ilm-i 'arûzu ve 'ilm-i fikh ve *Dîvân-ı Şevket* ve *Dîvân-ı Sâ'ib* ve *Şâtibî* ve sâ'ir kütüb üstâdlarımın ebeveynimin ve ehibbâ vü asdikâmın du'âları berekâtiyle neşr eder olduğumuz hâlde kûşe-i hânkâhımızda vah-det-nişîn ü peygûle-güzîn olmuşuzdur.

Hakk celle ve ‘alâ evvelâ hayâtda olan üstâd-ı ekremim İmâm-zâde Mehmed Es’ad Efendi hazretlerini ve Kethudâ-zâde Mehmed Ârif Efendi hazretlerini ve bu ‘abd-i kemteri tûl-i ‘ömr ile mu’ammer ve ihlâsa dâ’imâ mukârin ve rızâ-i şerîfine muvâfık ve kusûrumuzu ‘afv eyleye, âmîn yâ Rabbe’l-âlemîn. Ve bunlardan mâ’adâ dahi ‘asrına idrâk ettiğimiz ba’zı efâzıldan hayli risâle ve ba’zı kütüb okunmuş idi, tafsîli mûcib-i tatvîl-i makâle olacağına binâ’en terk olundu. Cenâb-ı erhamu’r-râhimîn ‘ulûmundan intifâ’ eylediğim esâtîz-i kirâma rahmet ve yevmen fe-evmen kabrlerinde istirâhat ve âhiretde Rabbim cümlesine selâmet ü necât ile ikrâm eyleye, âmîn bi-hurmeti *Tâ-hâ* ve *Yâsîn*.

Ve bu kadar tahsîl-i ‘ulûm-ı nâfi’a ve ta’lîm ü tadrîs ve tereffüh ü tena’um ve ni’met-i suveriyye vü ma’neviyye ‘asr [u] zamânlarına idrâk eylediğim selâtîn-i âl-i ‘Osmân’dan üç pâdişâh-ı zî-şânın devlet-i ‘aliyyesinde ve sâye-i şâhânesinde olmak hasebiyle anlara du’â ve hayr ile yâd eylemek üzerime farz-ı ‘ayn makâmında olmağla du’âlarına şürû’ olundu. Evvelâ sultân-ı zî-şânın birisi merhûm ve mağfûrun leh Gâzî Sultân Selîm Hân-ı Sâlis ibn Sultân Mustafâ Hân-ı Sâlis ibn Sultân Ahmed Hân-ı Sâlisdir. Ve birisi dahi cennet-mekân firdevs-âşiyân Sultân Mustafâ Hân-ı Râbi’ ibn Sultân ‘Abdu’l-hamîd Hân ibn Sultân Ahmed Hân-ı Sâlisdir. Cenâb-ı Gafûr [u] Rahîm bu iki pâdişâhın ve vâlidlerinin taksîrâtını ‘afv ve seyyi’âtını mahv ve hasenâtının ecrini müzdâd ve mazca’larında şâd eyleye; envâr-ı Kur’ân-ı ‘azîm ile kabrlerini pür-nûr ve ‘arsa-i mahşerde vechlerini şümûs u bûdûr eyleye; tâ besabâh-ı haşr merkadlerinde emn ü râhatlerini ânen fe-ânen müzdâd eyleye; kabrlerini ravzatün min-riyâzi’l-cinân eyleye, hafretün min-hafrü’n-nîrân olmakdan mahfûz eyleye; kabrden kalkdıkdâ râkibîn ‘ale’l-Burâk olarak ‘arsa-i mahşere varup “*İnne’l-muksutîne ‘alâ menâbira min nûrin*” hadîs-i şerîfî sırrına mâ-sadak olarak nûrdan minberler üzerine kendilerini Rabbim ısrâd eyleye; bi-lâ su’âl ve lâ hisâb ve lâ ‘azâb duhûl-i evvelîn ile cennet-i a’lâya dâhil olan mülûk-i kirâm ile halef-i Resûl-i Kibriyâ’da cennetine idhâl eyleye ve zümre-i ‘uşşâkı ile tecelliyât-ı cemâline mazhar eyleye, âmîn. Ve birisi dahi el-ân serît-ârâ-yı saltanat-ı ‘uzmâ ve pîrâye-bahş-ı erîke-i hılâfet-i kübrâ şâh-ı âsmân-makderet pâdişâh-ı gerzmân-menziyet kutb-ı felek-i ikbâl nokta-i merkez-i dâ’ire-i iclâl sultân-ı selâtîn-i zamân hâkân-ı havâkîn-i cihân mâlikü’l-berreyn ve’l-bahreyn el-müftehir bi-hidmeti’l-Haremiyi’ş-Şerîfeyn illâ ve hüve’s-sultânü’l-a’zam ve’l-hâkânü’l-mu’azzam ve’l-ekrem el-Gâzî Sultân Mahmûd Hân ibn es-Sultân el-Gâzî ‘Abdu’l-hamîd

Hân ibn es-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân-ı Sâlis ibn es-Sultân el-Gâzî Mehmed Hân-ı Râbi' ibn es-Sultân el-Gâzî İbrâhîm Hân ibn es-Sultân el-Gâzî Ahmed Hân-ı Evvel sâhibü'l-câmi' ibn es-Sultân el-Gâzî Mehmed Hân-ı Sâlis fâtih-i Kal'a-i Eğri ibn es-Sultân el-Gâzî Murâd Hân-ı Sâni' [... Sâlis: Üçüncü olacaktı] ibn es-Sultân el-Gâzî Selîm-i Sâni sâhibü'l-câmi'i'l-kebîr fî beldeti Edirne ibn es-Sultân el-Gâzî Süleymân Hân-ı Evvel sâhibü'l-c[ev]âmi'i's-selâs ve'l-imârâti's-selâs ve'l-megâzât ve'l-hayrât ve'l-meberrât ibn es-Sultân el-Gâzî Selîm Hân-ı Kadîm [ü] Evvel fâtih-i Mısır ve'l-'Acem ibn es-Sultân el-Gâzî Bâyezîd Hân ibn es-Sultân el-Gâzî Ebu'l-feth Sultân Mehmed Hân-ı Sâni mazhar-ı be-sırr-ı hadîs-i "*Le-tüftehanne'l-Kostantiniyyetü fe-le-ni'me'l-emîru emîruhâ ve le-ni'me'l-ceyşu zâlike'l-ceyşu*" nevvera'llâhu te'âlâ merkadehû ve eskenehû fî yuhbûhatî cinânihî, âmîn, efendimizi bi's-sıhhati ve's-selâmeti ve'l-'âfiyeti ve'l-'adâleti erîke-i saltanatında dâ'im eyleye; âlâm u ekdâr-ı dehriyye ve kevnîyyeden ve cemî' 'ılel u emrâz-ı su-veriyye ve ma'neviyyeden mahfaza-i hıfzında mahfûz eyleye; kalb-i hümayûnlarını envâ'-ı sürûr ve gûn-â-gûn fütûhât-ı celîle ile mesrûr eyleye; livâsını mansûr kalbini mesrûr mülkünü ma'mûr sa'yini meşkûr zenbini mağfûr 'amelini mebrûr a'dâsını müdemmer ü makhûr eyleye; rûh-ı Rasûlu'llâh'ı hoşnûd ve dâ'imâ kendülerine nigerân eyleye; evlâd-ı kirâmalarını atvel-i 'ömr ile mu'ammer ve nice mürüvvetleriyle mesrûr eyleye; bâ-husûs şâhzâde-i cüvân-bahtları Sultân 'Abdu'l-mecîd ve Sultân 'Abdu'l-'azîz hazretlerini misâl-i farakdan dâ'imâ felek-i ikbâlde tâli' eyleye; sahn-ı gülşen-serây-ı 'âfiyette gül-gonce-i kalblerini şecere-i vücûd-ı Mahmûd Hân'de dâ'imâ güşâde ve meftûh eyleye; Devlet-i 'Aliyye'yi rûz-ı mahşer ü karâra dek ber-karâr eyleye, âmîn bi-hurmeti men erseltehû rahmeten li'l-'âlemîn.

Bâ-husûs mukaddemâ ve el-ân bu 'abd-i kemterîden telemmüz eyleyen zevât-ı kirâm ve ihvân-ı zevi'l-fihâmı Cenâb-ı Kibriyâ metâlib-i dünyeviyye ve kâffe-i makâsıd-ı uhreviyyelerine vâsıl eyleye. Siyyemâ minhüm el-ân bi'l-ma'îyye hânkâh-nişîn ve hıdmetimizde bi't-tav'ı ve'l-ikbâl kâ'im olan fehâmetlü Zağferân-bolu'lu es-Seyyid Nu'mân Efendi'nin ve şehri es-Seyyid Hâfız Mehmet Tevfik Efendi'nin ve Yemenici-zâde es-Seyyid Hâfız Mehmed Efendi'nin ve es-Seyyid Hâfız Mehmed Necîb Efendi'nin ve Hâfız 'Ömer ve Dervîş Ahmed ve Dervîş Hasan'ın Allâhu Te'âlâ 'ömrlerine berekât ve vücûdlarına sıhhat ve rızklarına vüs'at ve fazîlet ü kemâllerine ziyâdet ve dü-cihânda kendülerine selâmet ihsân eyleye; kalblerinde müzammir ü müstetir olan murâdât u

maksûdâtlarına ber-vefk-i dil-hâh nâ'il eyleye; 'ulemâ-yı 'âmilîn ağniyâ-yı şâkirîn ve zâkirîn ü 'ârifîn zümresine mülhak eyleye, âmîn yâ Mücîbe's-sâ'ilîn.

[.....]

es-Seyyid el-Hâfız Mehmed Murâd ibn eş-Şeyh 'Abdu'l-halîm

Fî şehri Şevvâli'l-Mükerrem leylete'l-hâmiseti 'aşera fî's-sâ'ati's-selâseti'l-mübâreketi leylete'l-isneyn fî seneti tis'a ve erba'în ve mi'eteyn ve elf [15 Şevvâl 1249 Pazartesi/25 Şubat 1834 Pazartesi].